

driemaandelijks tijdschrift
vijfde jaargang nummer 4
december 1982

MEDEDELING

In de vijfde jaargang, nr. 4 - december 1982,
werden de bladzijden 19 en 30 per vergissing
omgewisseld.

De redactie en de drukker bieden hiervoor hun
verontschuldiging aan.

Orgelkunst

ORGELKUNST

driemaandelijks tijdschrift — vijfde jaargang,
nummer 4, december 1982

Hoofdredakteur

Kamiel D'Hooghe

Redaktieraad

Antoon Fauconnier, Pierre Hardouin (Fr.), Bernard Huys, Dr.
Ewald Kooiman (Ned.), Ghislain Potvlieghe, Patrick Roose, Dr.
Harald Vogel (B.R.D.).

Medewerkers

Jef Braekmans, Berten De Keyzer, Ignace De Sutter, Gilbert
Huybens, Jos Meersmans, Paul Raspé, Edmond Saveniers, Raymond
Schroyens, Maurice Truyers, Francis Van Bree, Koos van de Linde
(Ned.), Kristiaan Van Ingelgem, Jan Van Landegem, Gabriël
Willems.

Secretariaat

Agnès Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen
Rekeningnummer : 436-6204991-57 van « Orgelkunst » Grimbergen

Abonnement

België : 380 F.

Nederland : 400 B.F. (uitsluitend per postbewerking)
23 Gld (gironummer 83.17.69 van Boeijenga, Kleinzand 89,
8601 BG Sneek NL.)

Andere landen : 450 B.F. (uitsluitend per postbewerking)

Steunabonnement : min. 500 F.

Nadruk van artikelen uit dit nummer zonder toelating van de
redactie is verboden.

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs
verantwoordelijk.

Inhoud

	blz.
Voorwoord	3
In het spoor van J.S. Bach	5
Mededelingen	47
Agenda	47
Orgeltijdschriften	48

Voorwoord

Vijf jaargangen van Orgelkunst krijgen vandaag een zinvolle fermata.

De redactie heeft naar best vermogen getracht om de vijf jaargangen boeiend te stofferen. Uitgaande van haar overtuiging en haar visie heeft zij stellingen ingenomen en ideeën ontwikkeld waarbij de orgelkunst in haar veelvuldige gedaanten aan bod kon komen.

Heel wat reacties zijn losgekomen ; hierbij werd het niveau van het Vlaams orgeltijdschrift meestal onvoorwaardelijk geprezen. Uiteraard zijn er ook opmerkingen gemaakt en meestal op artikels waar een sterk geprofileerd gedachtengoed met een actueel karakter ontwikkeld werd.

Deze opmerkingen, zelfs als ze op het eerste gezicht minder aangenaam overkomen, krijgen veel aandacht en helpen ons om een goed contact met de lezers te onderhouden.

In een recente uitvoerige brief van Dr. J. De Bie aan de hoofdredacteur, lezen wij : « Het is normaal en zelfs wenselijk dat een tijdschrift een bepaalde ideologie aankleeft en verdedigt, dat het een kritische geest uitademt... ».

De redactie heeft evenwel niet de bedoeling te handelen vanuit « een bepaalde ideologie » omdat daaraan steeds het gevaar verbonden is dat zij beperkend en dogmatiserend zou werken. De redactie wenst haar motivatie en haar overtuiging te vinden en te voeden vanuit de omgang met de instrumenten en de muziek, het ambacht en de bronnenstudie, de vakkundigheid en het historisch inzicht. Zij wenst een kritische geest uit te stralen en haar stellingnamen met degelijke argumenten te funderen. Het is allerminst de bedoeling om moeilijkheden en polemische betogen met polariserend karakter te zoeken of te voeden, wel integendeel.

De redactie gaat helemaal akkoord met bovenvermelde correspondent dat « na vijf jaargangen de tijd rijp is om binnen de redactie van Orgelkunst eens de balans op te maken ». Zij zal dit ook doen.

De redactie wil naast gefundeerde artikels zoveel mogelijk interessante informatie verschaffen. De opdracht wordt hier zo ruim mogelijk gezien. Desalniettemin wil zij waakzaam blijven

en haar doelstellingen zoveel mogelijk nakomen. Verwarring en onduidelijkheid dienen vermeden te worden ; aldus zal bepaalde informatie minder of geen aandacht krijgen.

Ideologie en indoctrinatie worden evenwel beslist afgewezen omdat dit een blinde agitatie van dweppers tewæeg kan brengen en alleen agressie en domheid kan bevorderen.

De informatie over boeken, platen en partituren vertoont ongetwijfeld (grote) hiaten. De redactie beperkt zich hier meestal tot het met aandacht doornemen en bespreken van de toegezonden besprekingsexemplaren. Het zou onbegonnen werk zijn om de orgelpublikaties op de voet te volgen.

Om zoveel mogelijk informatie te kunnen verschaffen over orgelbouw en -restauratie, over orgelconcerten e.a. activiteiten in verband met de orgelcultuur, nodigt de redactie nogmaals graag alle betrokkenen uit om zoveel mogelijk informatie toe te sturen. Zij wordt met dank aanvaard en zoveel mogelijk doorgegeven aan de lezers.

Dit lustrumnummer is aan één thema gewijd.

Dat de vijfde jaargang van « Orgelkunst » met een « Bachnummer » afgesloten wordt, kan geen toeval zijn.

De redactie durft verder op uw aandacht, belangstelling en steun rekenen. Zij doet een beroep op alle abonnés om kandidaat-lezers aan te moedigen en uit te nodigen tot een verruiming van de Orgelkunstkring.

Door de stijging van de vele onkosten zal het onze geachte lezers niet verbazen dat de noodzaak dwingt tot een aanpassing van het abonnementsgeld. Dit zal thans 380 fr., voor Nederland 400 B. fr. en voor het buitenland 450 B. fr. bedragen. Orgelkunst blijft viermaal per jaar verschijnen.

Zij zal U ook in haar zesde jaargang pogen te informeren over orgelbouwkundige realisaties (orgelrestauraties), componisten (F. Peeters, H. Roelstraete e.a.), orgelbouwers (Van Loo e.a.), instrumentenbouw (De oorsprong van het kort octaaf), archivalia (Bouwstenen), Besprekingen en Mededelingen.

De hoofdredacteur

In het spoor van J.S. Bach

A. en K. D'HOOGHE

Inleiding

In 1982 nam de Stichting Lodewijk de Raet het initiatief een Bachreis te organiseren : Van 21 tot 30 augustus poogden 36 personen, amateurs en professionelen, het leven van J.S. Bach binnen te stappen om voeling te krijgen met het ontstaan van zijn universele kunst.

Een bus, uitgerust met een goede klankinstallatie, werd het bezielde oord van een unieke belevenis.

De belangrijke bijdragen handelden o.m. over de spraakkunst of retoriek in Bachs muziek en over de nationale scholen ten tijde van Bach.

De bezochte plaatsen boden de gelegenheid om zijn composities in hun ontstaanssfeer te situeren.

De muziek zelf opende geest en hart en zette ons « op weg naar het mysterie der schoonheid » zoals Harold Van de Perre deze reis noemde. Deze kunstenaar, professioneel actief op het plastische gebied, wist door zijn kennis en authenticiteit Bach te vertalen naar schilderkunst en landschap.

De algemene en bezielende leiding berustte bij Daniël Liévois, die cultuur en geschiedenis ruimte en visie gaf.

De muzikale leiding was toevertrouwd aan K. D'Hooghe en J. Maertens.

In het bestek van deze bijdrage wordt hoofdzakelijk de betekenis en de benadering van het orgel tijdens het leven van Bach naar voren gebracht. De voornoemde reis was de inspiratiebron waaruit bedenkingen en notities voortvloeiden die in dit artikel werden opgenomen.

EISENACH 1685-1695

In het kerkportaal van de Georgenkirche, nu Bachkerk genaamd, wachtte J.S.B. ons op. Hij stond er in de vorm van een zwaar, levensgroot gitzwart beeld en leidde ons binnen in zijn doopkerk.

Lutherse gezangen vulden de ruimte. Een jongenskoor zong

koralen en meerstemmige gezangen, gedragen door orgelklanken.

Dit moment oversteeft de tijd; hier werd als het ware een tafereel uit Bachs jeugd voor ons ontvouwd.

Aan de doopvont waar J.S.B. in 1685 gedoopt werd, was een eerbiedige stilte voelbaar. In deze ruimte zong hij als koorknaap. Ook Martin Luther was koorknaap in de Georgenkerk en predikte er op zijn terugreis van Worms.

Beiden hebben zij te Eisenach, zij het met een verschil van bijna tweehonderd jaar, de « Lateinschule » bezocht in het voormalige Dominikanerklooster, waarvan de huidige toegangspoort en -deur, samen met de hof nog herinneringen uit de 17de eeuw oproepen. J.S.B. kreeg hier ongetwijfeld zijn eerste lessen in de Lutherse orthodoxe leer.

In de kerk hangt een lijst van de opeenvolgende organisten die er hun ambt uitoefenden. Vanaf 1665 was de Bachfamilie hier bij de kerkmuziek betrokken.

« Johann Christoph Bach (°Arnstadt 1642 - † Eisenach 1703)
1665-1703

Johann Bernhard Bach (°Erfurt 1676 - † Eisenach 1749)
1703-1749

Johann Ernst Bach (°Eisenach 1722 - † Eisenach 1777)
1749-1777

Johann Georg Bach (°Eisenach 1751 - † Eisenach 1797)
1777-1797 ».

Johann Christoph was de eerste. Hij was een oom van Johann Sebastian en hij wordt door Carl Philipp Emmanuel Bach in de « Genealogie » « der grosse und ausdrückende Componist » genoemd. Van hem en van zijn vader die « Stadtpfeifer » en « Hof-trompeter » was, zal hij wel de eerste muzieklessen gekregen hebben.

Verder is het opvallend dat niemand minder dan Johann Pachelbel in 1677 hoforganist was in Eisenach en dat Telemann er vanaf 1708 tot 1712 als kapelmeester fungeerde. Hij musiceerde er met 21 instrumentisten tijdens de kerkdiensten.

Ofschoon het orgel van de Georgenkirche toen reeds een eeuw oud was en in minder goede staat verkeerde, mogen we toch aannemen dat J.S.B. daar de eerste orgelklanken gehoord en in zich opgenomen heeft. Reeds in 1679 ontwierp Joh. Christoph trouwens een nieuw orgel dat tussen 1696 en 1707 door Georg Christoph Stertzung gebouwd werd.

J.S.B. was toen reeds vertrokken. Was hij hier in 1703, samen met de ganse Bachfamilie aanwezig op de begrafenis van zijn oom? Het nieuwe orgel was ongeveer klaar en zal waarschijnlijk geklonken hebben.

Er werden twee 32-voet registers gebouwd. Heeft die invloed mede de latere voorkeur voor een 32-voet in Mühlhausen bepaald?

Het prospect is bewaard gebleven en staat onder de bescherming van monumentenzorg. Het geheel is nu omgeven door steigers. Een nieuw instrument is in aanbouw: het wordt een groot orgel met drie klavieren en pedaal, naar het project van Wolfgang Platzdosch, de huidige organist, in samenspraak met de orgelfirma Schuke, die het instrument zal leveren.

De kans om een reconstructie te realiseren werd niet aangegrepen. Men beoogt een modern instrument, zelfs met zwelwerk, en dit achter het mooie « Bachfront ». Aldus zal het orgeltype meizaam tot eenheid kunnen komen met het mooie prospect.

De Georgenkirche is een type van de Thüringse kerkbouw. Er zijn verschillende tribunes. Onderaan zaten de vrouwen. Op de eerste tribune namen de mannen plaats, op de tweede de jeugd en bovenaan overschouwden de militairen het geheel.

Het mooie Lutherhuis ligt op een steenworp van de Bachkerk. Langs deze fraaie woning loopt de Lutherstrasse, waar op nr. 35 het geboortehuis van Bach gesitueerd wordt. Hiervan is evenwel geen steen overeind gebleven. Wat verder doorlopend komt men op het Frauenplan waar een Bachstandbeeld staat, betaald met de honoraria van concerterende organisten en geplaatst in 1885 naar aanleiding van de 200ste verjaardag.

In 1906 kocht het « Neue Bachgesellschaft » een huis op het Frauenplan, waarvan verkeerdelijk gedacht werd dat dit het geboortehuis van J.S.B. was. Op 27 mei 1907 werd in aanwezigheid van talrijke prominenten het « Bachhaus » officieel geopend. Het opzet was een museum in te richten « das Alles, was Johann Sebastian Bach und sein Lebenswerk angeht, sammelt und bewahrt ».

Er zijn brieven, handschriften, foto's, partituren en historische documenten. Het origineel geschilderd portret van J.S.B. door Jacob Ihle (ca 1720) is hier ondergebracht. Een beker die Bach ten geschenke kreeg, vermoedelijk naar aanleiding van zijn benoeming tot Saksisch hofcomponist, en de eerste druk van de

Kunst der Fuge, samen met de kopergravure die hij deels zelf verbeterde, zijn de meest authentieke stukken die rechtstreeks met J.S.B. te maken hebben.

Oude muziekinstrumenten uit Bachs tijd sieren de muziekzaal. Een positief uit Zwitserland, gesitueerd rond 1750, trekt speciaal de aandacht van de organisten. Diepe kernsteken ontsieren de frontpijpen.

De woning is mooi en sfeervol ingericht en evocert het burgerhuis rond 1700.

Rechtover het huidige Bachhaus staat in de Rittergasse 11 een goed onderhouden gebouw. Aangenomen wordt dat Bachs ouders daar van 1671 tot 1673 gewoond hebben.

Boven Eisenach en het Thüringer Wald troont de machtige, mysterieuze versterkte Wartburg. In 1207 zou hier het beroemde tornooi van de Minnezangers plaats gevonden hebben. Walther von der Vogelweide, Harbord von Fritslar en Albert von Halberstadt waren hier te gast. Wolfram von Eschenbach schreef hier een gedeelte van zijn Parsifal. Wagners « Tannhäuser und der Sängerkrieg auf Wartburg » is hier gesitueerd. Luther vertaalde er tijdens een prangende teruggetrokken periode, op basis van Erasmus' tekst het Nieuwe Testament in het Duits. Hierdoor kreeg deze taal een uniforme structuur. Hier bevindt zich ook de kamer van de heilige Elisabeth (heilig verklaard in 1253). In dit verband schreef Frans Liszt de « Legende van de Heilige Elisabeth » en dirigeerde zelf de uitvoering van dit oratorium op de Wartburg in 1867 in de op zijn voorstel van een houten gewelf voorziene zaal.

Deze Wartburg is de uitdaging voor elke bezoeker. J.S.B. en zijn schoolkameraden hebben hier zeker gestoeid en de berg beklommen. Zoals alle Duitsers heeft hij opgekeken naar de burcht. Mogelijks heeft hij er als koorknaap gezongen. Vanuit dit slot geniet men van een prachtig vergezicht over het rijke Thüringse landschap met zijn glooiingen, heuvels, bergen en bossen. Dit alles gaat over in de meest verscheiden ritmen en kleuren die de muziek zoveel impulsen hebben gegeven.

OHRDRUF 1695-1700

Nadat Bachs moeder en vader respectievelijk in 1694 en 1695 overleden waren in een tijdspanne van negen maanden, vertrok

de jonge wees op negenjarige leeftijd samen met zijn zusters en een oudere broer om opgenomen te worden bij zijn gehuwde broer Johann Christoph in Ohrdruf.

Voorheen had de stiefmoeder een merkwaardige argumentatie ontwikkeld om steun te krijgen voor « das Bachische Musikalische Geschlecht ».

In gedachten verenigd met de jonge knaap deden wij de voettocht over, weliswaar in een comfortabele bus.

Bachs broer was organist aan de Michaeliskirche. Hij was gevormd door J. Pachelbel, die trouwens ook in 1693 betrokken was bij de plannen van wijzigingen aan het orgel van deze kerk. Ook hier was het orgel bijna onbespeelbaar en zal J.S. geluisterd hebben naar de ideeën van zijn broer en naar de problemen van het groot orgel. Kon de kleine leergierige knaap met zijn korte benen aan het pedaal? Er stond ook een positief vooraan dat hij beslist bespeelde.

Het verblijf in Ohrdruf brengt een beslissende wending in het leven van J.S.B. Vanuit de wereld der « Stadtpfeifers » komt hij in deze van de « Kirchenmusiker ». Hij heeft « in kurtzer Zeit alle Stücke, die ihm sein Bruder freywillig zum lernen aufgegeben hatte, völlig in die Faust gebracht ».

Hier schreef de jonge Bach zijn eerste composities.

In dit bescheiden dorp is de toren van de Michaeliskerk de enige desolate getuige die de brug slaat tussen ons en de jonge Bach. Verder is zijn verblijf alhier vereeuwigd door schoolrapporten en leerlingenlijsten van de « Lateinschule », waar de pedagogische opvattingen van Comenius gevolgd werden. Deze stukken worden in het slot Ehrenstein bewaard.

De Bachstraat is het oord waar het woonhuis van zijn broer stond en waar J.S.B. op school ging.

In 1700 vertrok hij naar Lüneburg.

Verder nemen onze gedachten een vlucht en we vragen ons af hoe het mogelijk is dat allerlei oorzaken en dom oorlogsgeweld hier zoveel vernietigd hebben en Ohrdruf, waar vóór driehonderd jaar een groot genie kon ontluiken, herleid hebben tot een onooglijk plaatsje.

ARNSTADT 1703-1707

Arnstadt was vier generaties lang de beroepsverblijfplaats van de familie Bach. Een gedenkplaat op het oude kerkhof vermeldt

«Auf diesem Gottesacker ruhen 24 Angehörige der Familie Bach».

Bachs familie had een sterke familiezin en -band. De afhankelijkheid was merkwaardig en soms zeer amusant. Geen wonder dus dat er hier gunstige contacten bestonden voor een benoeming.

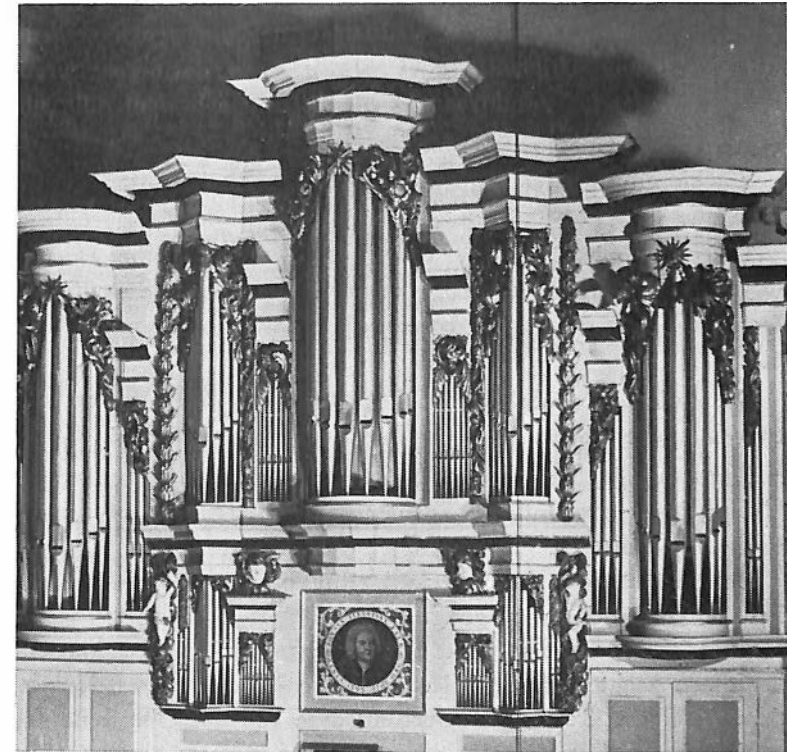
Op 17-jarige leeftijd kreeg J.S.B. in Lüneburg heimwee naar eigen streek en familie. Hij wou terugkeren naar de Thüringse « Kleinstädte ».

Vanuit Lüneburg had hij de vorderingen van de bouw van het orgel in de Neue Kirche gevolgd. In afwachting dat het orgel klaarkwam, kreeg J.S.B. een interimsoopdracht als lakei en violist in het klein kamerorkest aan het hof van hertog Johann Ernst von Sachsen-Weimar. Hij mocht er ook hoforganist Effler vervangen.

Toen het orgel van Arnstadt afgewerkt was werd het door J.S.B. getest. De vakbekwaamheid van de jonge musicus leidde dan ook tot zijn benoeming.

Het instrument dat J.S.B. keurde was relatief klein, zonder rugpositief, met een hoofdwerk en een borstwerk. Het werd gebouwd in 1701-1703 door Joh. Friedrich Wender uit Mühlhausen en had 24 registers, verdeeld over twee klavieren en onafhankelijk pedaal met de volgende samenstelling :

<i>Oberwerk</i>	<i>Brustwerk</i>
Principal 8'	Gedackt 8'
Viola di Gamba 8'	Principal 4'
Quintadena 8'	Nachthorn 4'
Gedackt 8'	Quinte 3'
Gemshoorn 8'	Octave 2'
Quinte 6'	Spitzfloet 2'
Octave 4'	Sesquialtera
Mixtur IV	Mixtur
Cymbel III	
Trompete 8'	
	<i>Pedaal</i>
Manuaal koppels	Sub Bass 16'
Oberwerk / Pedal	Violon-Bass 16'
Tremulant Oberwerk	Principal Bass 8'
Cymbelstern	Hohlflaet 8'
	Posaun Bass 16'
	Cornet Bass 2'

Prospekt van het Wender-orgel (1703) te Arnstadt

Opvallend zijn de zes achtvoetregisters op het hoofdwerk. Verschillende hiervan verwijzen naar een toekomstgerichte stijl-evolutie. Toch is ook de bovenbouw flink uitgewerkt met mixtuur en cymbel op het hoofdwerk, met wijde en enge vier- en tweevoetregisters op het borstwerk en verder met twee aliquotstemmen en met de mixtuur 4 sterk ; hier zorgen niet minder dan zeven registers voor een stralende klankkroon.

Op het hoofdwerk geeft de kwint 6 een 16-voet effect, dat versterkend, verbredend, verlagend, verdiepend en reliëfgevend werkt. Verder is er slechts één tongwerk op de twee klavieren. Over de violon-bass 16' bestaan meningsverschillen. Wender had hem voorzien, zou een cornet-bass 2' gemaakt hebben die later terug vervangen werd door de oorspronkelijke violon-bass 16', dit alles ingevolge de stijl- en smaakevolutie.

Dit instrument in zijn erg gewijzigde toestand, blijft uiterst belangrijk omdat hier de enige instrumentale getuigenissen bewaard zijn waar J.S.B. dagelijks contact mee had. De speeltafel is bewaard en staat in de Bach-gedenkstätte.

Het orgelprospect in de Neue Kirche is bijna volledig authentiek gebleven en zeven registers klinken nog. In volgorde van de dispositie bleven behouden :

Viola di gamba 8', vroeger op het Oberwerk (dit is het Hcofdwerk), staat nu op het tweede klavier en heet viola d'amour 8'. Het is een zangerig register dat enigszins aansluit bij de principaalklank.

Quintadena 8' voorheen op het Oberwerk, doch nu op het tweede klavier, heeft een volle brede grondtonige klank.

Gemshorn 8', vroeger op het Oberwerk, nu op het eerste klavier, heeft een fluitkleur, eerder dan een strijkend of principaalachtig timbre.

Octave 4' stond op het Oberwerk en nu op het tweede manuaal; het klinkt breed en zangerig.

Gedackt 8', voorheen op het Brustwerk, nu op het derde klavier, heeft een zachte, milde, poëtische kleur. Zoals verwacht klinkt deze « Gedackt 8 » ook zachter dan deze van het Oberwerk.

Nachthorn 4' stond origineel op het Brustwerk en nu op het derde klavier. Het is een zacht klinkend, goed zingend, articulerend en kleurend register.

Deze karakteristieken sluiten aan bij de Thüringse en Saksische orgelwereld. Zij zijn terug te vinden in de G. Silbermann-orgels. Zij openen de weg naar een nieuwe orgelesthetiek van versmelting van timbres en zijn de verre voorboden van de latere romantiek.

In 1865 werkte orgelmaker Hesser aan het instrument en voegde er o.m. een register aan toe, Hessiana genaamd, naar zijn eigen naam.

In 1911 volgde een ombouw door Steinmeier, die het instrument lager geplaatst en sterk uitgebreid heeft (tot 56 registers).

Ter gelegenheid van Bachs 150ste verjaardag werd een gedenkplaat aangebracht onder de middentoren van het orgelprospect.

Van Arnstadt ging Bach in november 1706 naar Langewiesen (nabij Gehren). Hij keurde er samen met de Gehrense organist Joh. Kistner het orgel in de dorpskerk. Van dit instrument van de hand van een Coburgs orgelmaker is niets overgebleven.

In die tijd kreeg J.S.B. het aan de stok met zijn oversten o.m. omdat hij in de kerk musiceerde met een vreemde juffer : het was zijn nicht Barbara Bach ; zij werd zijn vrouw. Ook klaagde men over de vreemde variaties en tonen waarmee hij de gemeentezang begeleidde : het voor- en naspel werd te lang geacht, nadien was het te kort. De aangevraagde studiereis van drie weken naar Lübeck, een voetreis van 400 km om Buxtehude te ontmoeten en te horen, liep uit tot drie maanden ; ook dit gaf aanleiding tot misnoegdheid. Op 29 juni 1707 gaf hij de sleutel af en vertrok naar Mühlhausen, 60 km verder.

Na hem zijn er nog vele Bach-organisten verbonden geweest aan deze Neue Kirche.

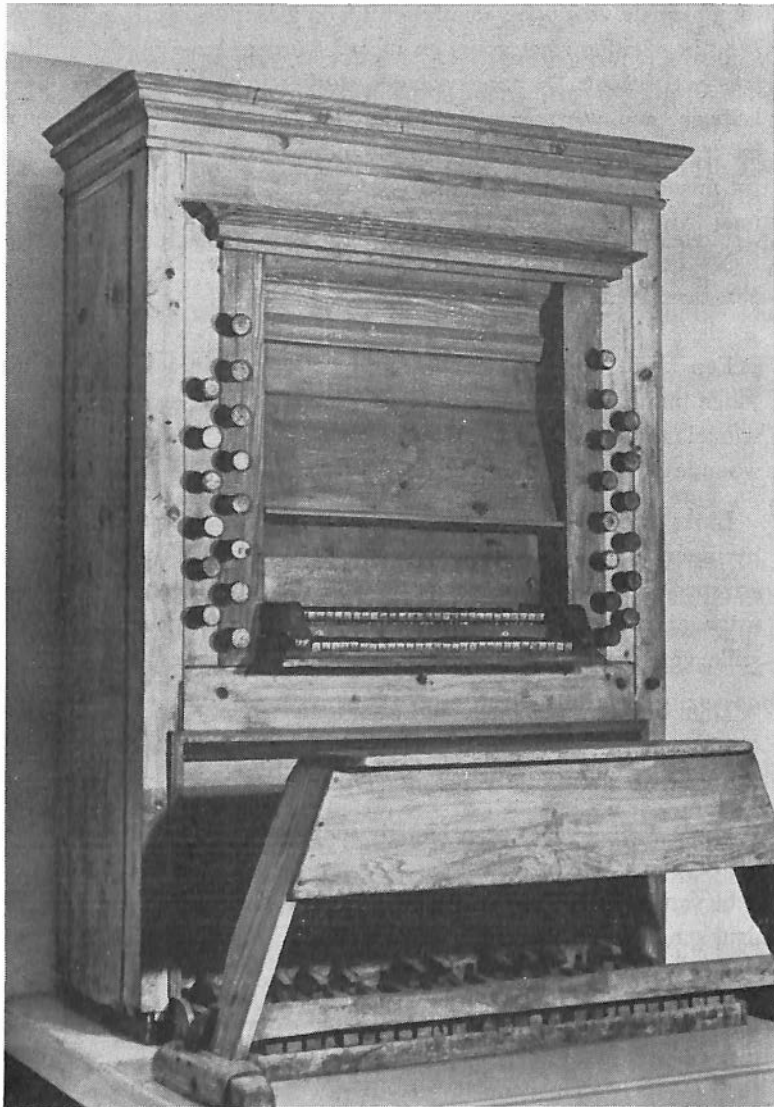
Een korte voettocht leidde ons naar een plein waar J.S.B. als jonge man zijn intrek nam op de eerste verdieping van een winkel waar nu tabakswaaren verkocht worden. Wat verderop woonde Maria Barbara.

Links afslaand komen we aan de « Bachgedenkstätte », waar herinneringen bewaard worden aan de familie Bach in Thüringen en speciaal in Arnstadt. Het is een vrij klein, gezellig gebouw waar ontroerende herinneringen aan de jonge grootmeester als stille getuigen zorgen voor de band tussen vroeger en nu.

Hier bewaart men ook een anonieme copie (het origineel bevindt zich in het Angermuseum te Mühlhausen) die J.S.B. portretteert op het einde van zijn verblijf in Thüringen.

Zoals vermeld kan men hier de speeltafel van het Wenderorgel uit de Neue Kirche bewonderen en er de enige origineel bewaard gebleven klavieren van J.S. Bach bezichtigen, aanraken en indrukken.

Verder kan men de inschrijving van het huwelijk met Maria Barbara in 1707 nalezen. Hier ligt ook het avontuurlijk verhaal met de opstandige driftige fagottist genoteerd. Gelukkig schampte Bachs degen toen af op de knoop van de mantel van zijn tegenstander, waardoor een mogelijk fataal ongeluk voorkomen werd met de nare gevolgen van dien. Ook de zuilengalerij van het stadhuis, waar dit voorval plaats vond, roepen de levendige herinnering op aan de bitsige aanval van leerling Geyersbach op J.S.B.

Speeltafel (1703) van het Wender-orgel
(Bachgedenkstätte Arnstadt)

MUHLHAUSEN 1707-1708

Bij onze aankomst was het juist kermis geweest. Wij kregen onmiddellijk en met overtuiging een volkse spreuk te horen : « Kermesse zu feiern ist wunderbar, aber was macht man im Reste vom Jahr ? ».

Mühlhausen was een vrije rijksstad. In 1525 was het ook het centrum van een boerenopstand onder leiding van Thomas Müntzer.

In de 16de eeuw was Joachim a Burck hier een kerk- en schoolmusicus van formaat. Zijn leerling Johannes Eccard was een meester in geestelijke en wereldlijke liedzettingen.

In de 17de eeuw was Johann Rudolf Ahle hier werkzaam als organist en componist ; hij genoot grote achting bij burgemeester en raadsleden. Zijn begaafde zoon Johann George Ahle, dichter en componist, met keizerlijke lauweren gekroond, was zijn opvolger.

Dit centrum en zijn orgel waren aantrekkelijk voor J.S.B. Na vier jaar organist geweest te zijn in Arnstadt zocht hij op 22-jarige leeftijd en als pas gehuwde jonge man, een betere betrekking en vond deze in de Divi Blasiikerk te Mühlhausen. Daar leefde er een traditie, daar waren roemrijke voorgangers.

De kerk heeft veel meer allure dan deze in Arnstadt en lijkt wel een kathedraal met een goede orgelakoestiek van circa vijf seconden. Het is een driebeukige hallekerk van 1270-1350, waar invloeden van de Notre-Dame van Parijs merkbaar zijn. In deze gotische kerk staat o.m. een prachtig beeld van Santiago. Er zijn vier glasramen uit de elfde en de twaalfde eeuw. Een prachtig hekken zorgt voor de koorafsluiting. Deze royale ruimte inspireerde Bach, toen hij enkele maanden in functie was, tot een voorstel voor een verbouwing van het bescheiden twee-klaviereninstrument.

Op 21 februari 1708 schreef Bach de « Disposition der neuen Reparation des Orgelwercks ad D:Blasii ». Het bestaat uit elf verschillende punten, gebald en duidelijk geformuleerd. Dit allerbelangrijkste document is éinig in zijn omvang en verhelderend betreffende de toenmalige inzichten van Bach.

Disposition der neuen reparatur des Orgelwercks ad D:Blasii.

1. Muss der Mangel des Windes durch drey neue tüchtige Bälge ersetzt werden, so da dem Oberwercke, Rückpositive und neuen Brustwercke genüge thun.

2. Die 4 alten hälge so da vorhanden, müssen mit Stärkererm Winde zu den neüen 32 Fuss Untersaze und denen übrigen *Bass* Stimmen *aptiret* werden.
3. Die alten *Bass* Windladen, müssen alle ausgenommen, und von neüen mit einer solchen Windführung versehen werden, damit mann eine einzige Stimme alleine, und denn alle Stimmen zugleich ohne Veränderung des Windes könne gebrauchen, welches vormahln noch nie auff diese Arth hat geschehen können, und doch höchstnöthig ist.
4. Folget der 32 Fuss *Sub Bass* oder so genandter Untersatz von Holz, welcher dem ganzen Wercke die beste *gravität* giebet. Dieser muss nun eine eigene Windlade haben.
5. Muss der *Posaunen Bass* mit neüen und grösern *corporibus* versehen, und die Mundstücke viel anders eingerichtet werden, damit solcher eine viel bessere *gravität* von sich geben kan.
6. Das von denen Herrn Eingepfarten beehrte neüe Glockenspiel ins *Pedal*, bestehend in 26 Glocken à 4 Fuss-thon; Welche Glocken die Herrn Eingepfarten auff ihre kosten schon anschaffen werden, und der Orgelmacher solche hernachmahls gangbahr machen wird.
Was anlanget das *Obermanual*, so wird in selbiges anstatt der *Trompette* (so da heraus genommen wirdt) ein
7. *Fagotto* 16 Fussthon eingebracht, welcher zu allerhandt neüen *inventionibus* dienlich, und in die *Music* sehr *delicat* klinget. Ferner anstatt des *Gemhorns* (so gleichfalls heraus genommen wirdt) kömmet eine
8. *VioldiGamba* 8 Fuss, so da mit dem im *Rückpositive* vorhandenem *Salicinal* 4 Fuss *admirabel concordiren* wirdt. *Item* anstatt der *Quinta* 3 Fuss, (so da gleichfalls heraus genommen wirdt,) könte eine
9. *Nassat* 3 Fuss eingerücket werden.
Die übrigen Stimmen in *Obermanuale* so vorhanden, können bleiben wie auch das ganze *Rückpositiv*, indem doch solche bey der *reparatur* von neüen durchstimmet werden.
10. Was denn hauptsächlich anlanget das neüe Brust *positiv*-gen, so könten in selbiges folgende Stimmen kommen — als :

Im gesichte 3 *Principalia*, nahmentlich :

1. <i>Quinta</i> , 3 Fuss	} von gutthem 14 löthingem Zinn
2. <i>Octava</i> . 2 Fuss	
3. <i>Schalemoy</i> 8 Fuss	
4. <i>Mixtur</i> . 3fach.	
5. <i>Tertia</i> , mit welcher mann durch zuziehung einiger anderer Stimmen eine vollkommene schöne <i>Sesquialteram</i> zu wege bringen kan.	
6. <i>Fleute douce</i> . 4 Fuss und leztens ein	
7. Stillgedackt 8 Fuss, so da vollkommen zur <i>Music accordieret</i> , und so es von gutthem Holze gemacht wird, viel besser als ein <i>Metallines</i> Gedackt klingen muss.	
11. Zwischen dieses Brust*positives* und OberWerckes *manualen* muss eine *Copula* seyn.
Und schliesslichen muss bey nebst durchstimmung des ganzen Werckes, der *Tremulant* in seine richtig wehende *mensur* gebracht werden.

Keller, Kloppers, Andersen en Klotz hebben diepgaande beschouwingen gewijd aan het concept dat ten grondslag ligt aan de voorgestelde wijzigingen. Ook Thomas Harmon heeft hierover een boeiende analyse geschreven.

De dispositie van het orgel van de hoofdkerk Divi Blasii te Mühlhausen, na de verbouwing door Joh. Friedrich Wender in 1708-09, uitgevoerd naar Bachs aanwijzingen, ziet er als volgt uit :

Ober- und Hauptwerk

1. Quintatön	16'
2. Principal	8'
3. Violdigamba	8'
4. Oktave	4'
5. Gedackt	4'
6. Quinte (Nassat ?)	3'
7. Oktave	2'
8. Sesquialtera	II
9. Mixtur	IV
10. Cymbel	II
11. Fagott	16'

Rückpositiv

1. Gedackt	8'
2. Quintatön	8'
3. Principal	4'
4. Salicional	4'
5. Oktave	2'
6. Spitzflöte	2'
7. Quintflöte	[1 1/3'] ?
8. Sesquialtera	[II] ?
9. Cymbel	III

Brustwerk

1. Stillgedackt	8'
2. Flöte	4'
3. Principal	2'
4. Terz	1 3/5'
5. Quinte [2 2/3 ?]	1 1/2'
6. Mixtur	III
7. Schallmey	8'

Basstlade (i.e., Pedal)

1. Unttersatz	32'
2. Principal	16'
3. Subbass	16'
4. Oktave	8'
5. Oktave	4'
6. Rohrflötenbass	1'
7. Mixtur	IV
8. Posaune	16'
9. Trompete	8'
10. Cornetbass	2'
Manuaalkoppels	
Pedaalkoppel	
Tremulant op alle manualen	
Cymbelstern	
Timpani	

De strijd tussen de Lutheranen en Piëtisten maakte hem het leven en het werk zuur. Vanuit Weimar kwam hij in 1709 het orgel keuren en bespelen. Dit instrument werd in 1821 vervangen.

In 1959 heeft Schuke hier een nieuw Bachorgel neergezet dat de dispositie van J.S.B. volgt, evenwel zonder rugpositief en zonder klokkenspel.

In deze keizerstad is het stadsarchief in het stadhuis ondergebracht. Conservator Dr. Günther verwelkomt ons in een prachtig gewelfde ruimte waar enkele documenten betreffende de familie Bach tentoongesteld zijn. Een geschilderde copie van het portret van Bach, gemaakt door Jacob Ihle, overziet het geheel. Het handschrift waarop de wijzigingen van de dispositie van het Blasii-orgel uitgewerkt zijn is er te bezichtigen. De onderhandelingen over Bachs benoeming en de brief met de argumentatie voor zijn vertrek liggen er naast de partituur van een compositie,

De dispositie is als volgt :

1. Principal	8'	7. Tertia	
2. Gedackt	8'	8. Quinta	1 1/2'
3. Octava	4'	9. Sifflet	1'
4. Rohrflöte	4'	10. Cymbeln	
5. Nassat	3'	Pedalcoppel	
6. Octava	2'	Pedal : Subbas	16'

Beide instrumenten klinken heerlijk. Persoonlijk verkies ik het kleinste dat in de Marienkirche staat. De principalen klinken breed, vol en terzelfdertijd helder en stralend. De gedekten en fluiten daarentegen klinken zacht, rond en poëtisch. Hier wordt in de metaallegering veel meer lood gebruikt.

De klankwerking van de Subbas 16' is wonderbaar. Zacht, diep en donker bij de ondersteuning van een gedekt of roerfluit, vol, breed en klankrijk bij het schragen van het plenum.

Het plenum klinkt vol, stralend en helder. Bij toevoeging van de merkwaardige terts wordt de klank veel breder. Alles is gemaakt met een ongelooflijke zorg, de keuze en de bewerking van het hout, de behandeling van het orgelmetaal en bovenal een meesterlijke intonatie, dit niettegenstaande de werking van de tijd en de tussenkomsten van minder vaardigen.

Over het materiaal en de behandeling van Silbermannorgels schrijft Johann Kuhnau en Gottfried Ernst Bestell, ter gelegenheid van een orgelkeuring :

« Gleichwie aber an Materialien und Zinn nichts geschonet worden, also sind die Blätter zu denen Pfeifen in gehörigen Stücken gegossen, hernach (welches bei uns sonst ungewöhnlich) geschlagen und fleissig ausgearbeitet worden, dergestalt, dass Jedermann an deren Facon, accuraten Löthung und Polirung, sonderlich in denen Principalen, sein Vergnügen findet. Bei welcher Bewandniss denn die Pfeifen, zumal sie ihre nach denen geometrischen und mechanischen Principiis richtige Proportion haben, auch recht intoniret sind, allerdings ihren reinen silbernen Klang haben müssen ».

Johann Friedrich Agricola, Bachleerling en sedert 1759 opvolger van Graun als hofkapelmeester te Berlijn, formuleert zijn waardering voor de Silbermannorgels als volgt :

in dezelfde straat herinnert een gedenkplaat aan het huis waar J.S.B. van 1708 tot 1717 woonde en waar op 17 november 1710 Wilhelm Friedemann en op 8 maart 1714 Carl Philipp Emmanuel geboren werden.

Het Schloss Tiefurt, waar Bach in 1703 van april tot juli als violist aan de hofkapel verbonden was, alvorens organist te worden in Arnstadt, is nog te bezichtigen.

Van Wilhelmsburg, het slot van hertog Wilhelm Ernst, waar Bachs tweede periode verliep, is enkel de toren en de inrijpoort bewaard gebleven. Van de kapel valt alleen te vermelden dat de plaats kan aangeduid worden waar het gebouw stond, nl. op de binnenkoer van het vernieuwde slot.

In deze Schloss-Kirche stond op de zeer hoge «Himmelsburg» een tweeklaviersinstrument dat in 1714 gedurende Bachs verblijf herbouwd werd. Een beschrijving van 1737 geeft hierover informatie. Het originele orgel, gebouwd in 1658, was van Ludwig Compenius. Van dit instrument waarover zeer weinig geweten is, bleef na de verbouwing door Trebs in 1714 niet zoveel over.

WEIMAR/SCHLOSS-KIRCHE

Ludwig Compenius, 1658

herbouwd in 1707-08, 1714, 1719-20

<i>Ober-clavier</i>		<i>Unter-clavier</i>	
1. Quintadena	16'	1. Principal	8'
2. Principal	8'	2. Viol di Gamba	8'
3. Gemsshorn	8'	3. Gedackt	8'
4. Grobgedackt	8'	4. Octava	4'
5. Octava	4'	5. Klein Gedackt	4'
6. Quintadena	4'	6. Wald-Flöthe	2'
7. Mixtur	VI	7. Sesquialtera (4')	IV
8. Cymbel	III	8. Trompeta	8'
9. Glocken Spiel		Tremulant op beide klavieren	
<i>Pedal</i>		Manuaal- en Pedaalkoppel	
1. Gross Untersatz	32'	Cymbel Stern	
2. Violon Bass	16'		
3. Sub-Bass	16'		
4. Principal Bass	8'		
5. Posaun Bass	16'		
6. Trompeta Bass	8'		
7. Cornett-Bass	4'		

Op het Unter-Clavier staat geen enkele mixtuur, in het pedaal evenmin. De Gross-Untersatz 32' en de Violon-bass 16' in het pedaal en de Viol di gamba en de Sesquialtera op het Unter-Clavier sluiten aan bij de verbouwing in Mühlhausen.

In oktober 1710 ging Bach naar Taubach, een dorp bij Weimar, om er het herbouwde orgel van Heinrich Nikolaus Trebs te keuren. Dit instrument werd in 1774 door brand vernietigd.

In 1716 ging Bach naar Halle om er het orgel in de Liebfrauenkirche te keuren. Hij reisde eveneens naar Erfurt om in dit centrum van de grote Bachdynastie, samen met de Arnstadtse orgelmaker Joh. Anton Weise het door Joh. Georg Schröter herbouwde orgel in de Augustinerkirche te keuren.

In 1717 schrijft Johann Mattheson in Hamburg de vroegste gedrukte mededeling over de «berühmten Organisten zu Weimar». In de herfst van ditzelfde jaar reisde Bach naar Dresden om er in de residentiestad een wedstrijd te spelen met Louis Marchand uit Frankrijk.

In Dresden ontmoette J.S.B. opnieuw de beroemde Duitse violist Johann Georg Pisendel, een Vivaldileerling die de werken van zijn meester veelvuldig propageerde. Bachs instrumentale muziek werd er door beïnvloed o.m. in de rijkdom en de duidelijkheid van de melodievorming.

Het grootste deel van het «Orgelbüchlein» werd eveneens in Weimar gecomponeerd. Dit gebeurde tijdens een gevangenschap. Van 6 november tot 2 december werd J.S.B. onder arrest gezet in het slot. Daarna vertrok hij naar Köthen.

De Stadtkirche St. Peter en Paul, of Herderkerk heeft een groots altaarboek van Cranach. In deze historische hoofdkerk werden zes kinderen van Bach gedoopt. J.G. Walther, een verwante, leeftijdsgenoot en goede vriend was er organist. Samen namen zij het peterschap aan van de zoon van orgelmaker Trebs uit Weimar.

Het historisch orgelprospect van de Herderkerk is in Zuidduitse barokstijl en bestaat uit een grote middentoren, twee ronde zijtoren en daartussen kleinere pijpenvelden in twee verdiepingen. Deze resterende getuige zou ons kunnen inlichten over de ontmoetingen en besprekingen van de beide verwante musici.

KÖTHEN 1717-1723

Door een plezierig misverstand werd ons gezelschap aanvaardig beschouwd als geïnteresseerd in het merkwaardig ornithologisch museum. De verbuiging van organist ging via organoloog tot ornitholoog.

De vroegere burcht is afgebrand in 1547. Het nieuwe slot, waarvan de bouw niet minder dan 16 jaar duurde, bestaat uit drie delen.

Via de brug en de toegangspoort kwamen we op de binnenkoer van het slot dat zijn grondstructuur uit Bachs tijd behield. Dit geldt voor het buitenaanzicht, de troonzaal en de hofkapel. Deze laatste is vrij klein, stond er thans kaal bij en wordt nu « Bachzaal » genoemd.

De mooie trconzaal, — een rechthoekige spiegelzaal met halfweg aan de zijwand een voorbehouden plaats voor de vorst —, noemt men « Ludwigsraum ». In het midden staat een vleugel-piano, opzij een groot Neupertclavecimbel.

In deze originele musiceerzaal waar Bachs Brandenburgse concerten moeten geklonken hebben was het ons gegeven de Bachwereld met clavecimbelmuziek te evoceren. J.S.B. was hier kapelmeester en muzikdirecteur; hij beschikte over 18 muzikanten die met hart en ziel musiceerden.

Het waren gelukkige en productieve jaren waarin heel wat kamermuziek ontstond.

Dr. Froberg, conservator van het slot, antwoordde op onze vragen. Zo vernamen we dat Bach hier weinig leerlingen had en dat de woonplaats van J.S.B., eerst met Maria Barbara, na haar onverwacht overlijden met zijn tweede vrouw Anna Magdalena Wolken, niet juist te bepalen is. Er worden niet minder dan vier mogelijke plaatsen opgegeven. Een kwitantie van een uur van amper twee weken is bekend. Verder is er een vermelding dat J.S.B. gestoord werd door een watermolen.

Volgens Dr. Froberg waren er geen betrekkingen tussen de plaatselijke kerk en het slot, aldus had Bach geen contact met de kerkgemeenschap. Er was trouwens een openlijke strijd tussen het slot en de kerk die hervormd Lutheraans was.

Over het dagboek « De kleine kroniek van A.M. Bach » werd eveneens uitgeweid. Anna Magdalena was een muzikante, geen letterkundige. Het handschrift is er niet meer. De auteur Esther Meynell heeft er wellicht veel bijgedacht en bijgeschreven.

Van hieruit reisde Bach met zijn vorst in 1718 en in 1720 naar Karlsbad. Het was bij de terugkeer van zijn tweede reis dat het bericht van het overlijden van zijn vrouw Maria Barbara hem als een ongeluksmare overviel.

Op uitnodiging van de rector van de universiteit van Leipzig ging J.S.B. in december 1717 het orgel van de Paulinerkirche aldaar keuren. Het betrof een instrument van Johann Scheibe. Dit orgel werd in 1844 door een nieuw instrument vervangen. Het werd Bachs eerste contact met de universiteitsstad Leipzig.

In 1719 heeft J.S.B. tevergeefs gepoogd Händel te ontmoeten in het vlakbijgelegen Halle waar de succesrijke operacomponist op familiebezoek was.

In november 1720 reisde J.S.B. naar Hamburg om mee te dingen naar het vrij gekomen organistenambt in de Jakobikirche, waar het beroemde Schnitgerorgel staat dat een grote rol gespeeld heeft in de « Orgelbeweging » van de 20ste-eeuw. Hij heeft eveneens het prachtige orgel van de Catherinenkirche bespeeld. Hij werd er bewonderd door de hoogbejaarde Joh. Adam Reinken.

In augustus 1721 concerteerde J.S.B. te Schleiz, aan het hof van graaf Heinrich XI.

In het trouwboek van de Schlosskirche staat op 3 december 1721 de trouw van J.S.B. met de « fürstliche Sängerin Anna Magdalena Wilcke » neergeschreven. Zij was de dochter van « Hoftrompeter » Johann Caspar Wilcke uit Zeitz.

Na zijn vertrek uit Köthen heeft J.S.B. nog verschillende werken gecomponeerd voor het hof van vorst Leopold von Anhalt-Cöthen, die hij vanuit Leipzig nog enkele malen bezocht.

HALLE

Op de terugreis van Köthen werd te Halle de Marktkirche en het Händelhuis bezocht.

De stad aan de Saale is steeds een belangrijk muziekcentrum geweest.

S. Scheidt was er de opvolger van M. Praetorius als kapelmeester aan het hof. In 1654 werd hier de eerste opera opgericht die het Italiaanse en het Duitse repertoire bracht.

In de Marktkirche, — een dubbelkerk met de Liebfrauenkirche —, staat langs de oostzijde een klein orgel gemaakt door Reichel in 1663-4. Het is een éénklaviersinstrument met zes registers dat

in 1972 gerestaureerd werd. Langs de zijde van de Liebfrauenkirche staat een prachtig orgelfront dat het door Christoph Cuncius (1713-16) gebouwde orgel heeft gehuisvest.

Het historisch orgel had volgende dispositie :

<i>Hauptwerk</i>		<i>Oberwerk</i>	
1. Principal	16'	1. Bordun	16'
2. Quintatön	16'	2. Principal	8'
3. Oktave	8'	3. Violdigamba	8'
4. Gemshorn	8'	4. Gedackt	8'
5. Rohrflöte	8'	5. Oktave	4'
6. Quinte (5 $\frac{1}{3}$ ')	6'	6. Blockflöte	4'
7. Oktave	4'	7. Querflöte	4'
8. Spitzflöte	4'	8. Quinte	3'
9. Quinte (2 $\frac{2}{3}$ ')	3'	9. Oktave	2'
10. Superoktave	2'	10. Spitzflöte	2'
11. Sifföt	2'	11. Terz	1 $\frac{3}{5}$ '
12. Terz	1 $\frac{3}{5}$ '	12. Waldflöte	1'
13. Mixtur	VI	13. Mixtur	V
14. Cymbel	III-IV	14. Cymbel	III
15. Trompete	16'	15. Fagott	16'
16. Trompete	8'	16. Vox humana	8'
<i>Pedal</i>		<i>Brustwerk</i>	
1. Untersatz	32'	1. Gedackt	8'
2. Principal	16'	2. Quintatön	8'
3. Subbass	16'	3. Principal	4'
4. Oktave	8'	4. Flötedouce	4'
5. Gedackt	8'	5. Nachthorn	4'
6. Quinte	6'	6. Quinte	3'
7. Oktave	4'	7. Nasat	3'
8. Nachthorn	4'	8. Oktave	2'
9. Quinte	3'	9. Waldflöte	2'
10. Superoktave	2'	10. Terz	1 $\frac{3}{5}$ '
11. Waldflöte	1'	11. Spitzflöte	1'
12. Mixtur	VII	12. Mixtur	IV
13. Cymbel	IV	13. Cymbel	II
14. Posaune	32'	14. Ranket	8'
15. Posaune	16'	15. Oboe	4'
16. Trompete	8'		
17. Schallmey	4'		
18. Cornet	2'		

Aangetrokken door het ontwerp en de bouw van dit nieuwe orgel stelde Bach zich in 1713 kandidaat als opvolger van Wilhelm Zachau, Händels leermeester. Alhoewel hij met het oog op deze functie een Probekantate schreef, heeft J.S.B. uiteindelijk toch verstek laten gaan wegens de oninteressante voorwaarden.

Op 1 mei 1716 kwam hij samen met de Leipziger Thomas-kantor Johann Kuhnau en met Christian Friedrich Rolle dit orgel keuren en speelde er ook een recital.

Een uitvoerig rapport maakt melding van opmerkingen van de drie experts, waarbij de verwijzingen naar « onvoldoende wind, tekorten in de intonatie van de Subbas 32' en de Posaune » mogelijks van Bach afkomstig zijn.

Verder is het opmerkelijk dat er, ten voordele van drie grote manuaalbezettingen in één orgelmeubel, geen rugpositief gebouwd werd. Misschien werden ook niet alle klavieren tegelijkertijd gekoppeld.

Kloppers en Harmon wijzen tevens op sommige gelijkenissen met de verbouwing in Mühlhausen. Zo is er o.a. een cornet décomposé of om mensureringsredenen beter een « sesquialter décomposé » op alle werken die het mogelijk maakt om een cornet op elk klavier te hebben. Ook hier staan de fagot 16' en de Viola di gamba 8' op het Oberwerk. De Bordun 16' op het Oberwerk en de Untersatz 32' verwijzen naar de Gravität die Bach in Mühlhausen voorstond.

Thans is alleen het prospect behouden. Hierin komt in 1983 een nieuw orgel.

De kracht, de vlucht en de verbondenheid van de torens naast de openheid van een indrukwekkend plein bieden bescherming en ruimte aan het praalvol standbeeld van Georg Friedrich Händel.

In het Händelhuis, de geboorteplaats van G.F. Händel, wordt een verzameling documenten alsmede een collectie historische muziekinstrumenten bewaard. Het is een prachtige herenwoning van een succesrijk arts.

Hier zijn wij gaan mijmeren over het verschil van afkomst tussen Händel en Bach. Dit moet beslist grote invloed gehad hebben op beider levensloopbaan en op de veruiterlijking van hun muzikaal genie.

Bach en Händel werden met enkele weken verschil geboren

in Midden-Duitsland. Beiden werden op het einde van hun leven blind.

Bach stamde uit een muzikantenfamilie, Händel kwam uit een geslacht waar geen muziek beoefend werd ; zijn vader was arts. Hij groeide vanaf de wieg op in een succesrijk milieu, daartegenover was Bach afkomstig uit een midden van stadsmuzikanten en cantors, en daarenboven reeds wees op tienjarige leeftijd. Hij trouwde tweemaal en had twintig kinderen, waarvan er negen opgroeiden. Händel bleef ongehuwd. Bach reisde weinig en werkte hard als kerkmusicus, als leraar Latijn en als huisvader. Händel reisde veel, leefde op grote voet en ging om met de groten der aarde. In Londen betrok hij een patriciërswooning en had een portier, een kok en dienstboden ter beschikking.

Bach kwam te voet van het naburige Köthen om Händel te ontmoeten. Deze laatste wachtte daar blijkbaar niet op en was afgereisd, ongetwijfeld met een karos.

Bachs bibliotheek bestond uit een bijbel, zangboeken, een vijftigtal theologische werken, de werken van Luther en muziekpartituren. Händels bibliotheek puilde uit van de literaire meesterwerken. Hij correspondeerde met Telemann in de Franse taal. Zijn opera's zijn op Italiaanse libretti en zijn oratoria hebben Engelse teksten als basis.

Bach was de bekende klaviervirtuoos in Midden-Duitsland ; hij was verantwoordelijk voor het officiële muziekleven in Leipzig, een stad van 30.000 inwoners. Händel schitterde als cosmopoliet in Londen, een wereldcentrum van 500.000 inwoners.

Bach copieerde muziek van Händel. Händel betaalde copiisten ; zij copieerden evenwel geen Bachmuziek.

Beiden werden door dezelfde oogarts, John Taylor behandeld.

Bachs vrouw moest, weduwe geworden, in het armentehuis opgenomen worden en zijn jongste dochter Regina Susanna werd door de oproep van de Leipziger muziekcriticus Rochlitz in 1800 uit de armoede gehaald. Bachs graf is lange tijd onvindbaar geweest. Händel werd bijgezet bij de groten in Westminster Abbey. Hij kreeg er een standbeeld. Hij had o.m. twee schilderijen van Rembrandt en liet 20.000 pond na.

Bach geraakte bijna volledig vergeten. Händels Messiah kreeg al vroeg uitvoeringen met massale bezettingen.

In opdracht van zijn vader bezocht Wilhelm Friedemann in 1729 Händel te Halle. De bekwame Bachzoon ruilde in 1746 de

Sophienkerk met het Silbermannorgel te Dresden voor de O.-L.-Vrouwekerk te Halle, waar hij naast het Cunciusorgel over een schoolkoor, een stadskoor en het Collegium Musicum kon beschikken. In 1764 nam hij, na moeilijkheden met zijn oversten, ontslag als organist. Hij bleef evenwel nog zes jaar te Halle waar hij grote bijval kende als organist en improvisator.

KLETTBACH

Op initiatief van onze Duitse reisgids deden wij een dorpje aan waar een orgel staat dat volgens het mooie verhaal door J.S.B. zou ontworpen zijn. Het betreft een barokorgel dat later uitgebreid werd, doch het geheel is in een slechte toestand. Omwille van het authentieke « Glockenspiel » is het vrij bekend. Het klokkenspel is onder de middenste frontpijpen geplaatst en bestaat uit een reeks van twaalf chromatisch opgestelde schijven vanaf B in het groot octaaf tot b in het klein octaaf.

De deplorabele toestand van dit instrument noopte ons tot een vergelijking met de toestanden in Spanje, Portugal, Italië en... België. Ook in deze context was deze uitstap zinvol.

ERFURT

Erfurt werd de « kerkenstad » genoemd. Meester Eckhardt werd hier in 1303 tot provinciaal overste van de Dominikanerorde verkozen. Martin Luther liet zich in 1501 inschrijven in de beroemde universiteit en was er later een tijd lector.

Op de Domheuvel vinden wij de Domkerk en de Severikerk. In de portalen herkent men duidelijk Franse invloeden o.m. uit Reims. De merkwaardige, diep-gekleurde laat-gotische glasramen bevatten scènes uit het Oude en Nieuwe Testament en uit het volksleven. Hier bevindt zich een éng romaans beeld uit 1150 met byzantijnse inslag.

Samen met Eisenach en Arnstadt is Erfurt een pleisterplaats geweest van de familie Bach die jaarlijks samenkwam om te musiceren en uitbundig te feesten.

Via de « Krämerbrücke » — met huizen erop gebouwd —, die herinnert aan de Brug der Zuchten te Venetië, gaan we naar de Kaufmannskirche, waar de ouders van J.S.B. in het huwelijk traden. Johann Ambrosius Bach en Elisabeth Lämmerhirt verbonden er hun beider levensloop. De stadsmusicus huwde een dochter uit een koopmansfamilie.

In 1678 was Johann Pachelbel hier organist aan de kerk der Predikheren. Het orgelprospect dateert nog uit zijn tijd. Johann Kittel, de jongste Bachleerling was later aan dezelfde kerk verbonden en speelde hier in 1798 een orgelconcert voor vier vorstelijke muzikliefhebbers: de koningin van Pruisen, de hertog van Weimar, de prins van Homburg en de vorst van Schwarzburg-Rudolstadt. Kittel kwam in het bezit van een olieverschilderij met Bachs portret, « Ein wohlgetroffenes Oelgemälde von Joh. Sebast. Bach, welches er vor kurzem erhalten und über sein Klavier gehängt hatte ». Hij was een beroemd leraar en een bewaarder van de Bachtraditie.

SLOT WEISSENFELS

Het grote slot Weissenfels was de residentie van de vorst van Saksen-Weissenfels. Het is thans ten dele in verval.

Hier worden op een gedenkplaat drie grote musici geëerd:

« J.S. BACH, 1685-1750, der bedeutendste Musiker des 18e Jahrhunderts war eine Zeit lang Berater der Weissenfels Hofkapelle.

G.F. HANDEL, seine höhe musikalische Begabung wurde an der Orgel dieser Kirche entdeckt.

J. PHILIPP KRIEGER, ein bedeutender Komponist war von 1680 bis 1725 hier Hofkapellmeister ».

De kapel van Schloss Augustineburg demonstreert in haar barokke opsmuk een teatraal gegeven dat opklimt naar de calvarie. Een barokorgel in totaal verval toont vergane glorie.

G.F. Händel's vader was hier lijfarts. Georg-Friedrich zou als jonge knaap zijn vader regelmatig vergezeld hebben. Hierbij zocht hij Krieger op aan het orgel, werd er aangemoedigd en zou er muzieklessen gekregen hebben.

Bachs titel « Hochfürstlich Sachsen-Weissenfelsischer Capellmeister » komt voor tussen 1729 en 1735.

Hij kwam hier dikwijls op bezoek, meestal ter gelegenheid van het verjaardagsfeest van de hertog. De « Geburtstagskantaten » en de jachtkantaten verraden hun reden van ontstaan.

RÖTHA

Een uitstap naar Rötha wordt warm aanbevolen.

Twee kerken staan op een steenworp van elkaar. Beide zijn

merkwaardige historische gebouwen en huisvesten twee barokke Silbermannorgels, gemaakt in 1721 en 1722.

De St.-Georgenkirche heeft een boeiende architecturale geschiedenis. De noordelijke muur en de toren zijn in romaanse stijl, de absis is gotisch en spitsboogvensters doorbreken de zijmuren. Het geschilderde houten gewelf refereert naar de renaissancestijl. Verder staat er nog een Nederlands vroeg-barok altaar en een laat-barok Silbermannorgel.

Deze vrij kleine laag-gewelfde kerk heeft Silbermann geïnspireerd tot het bouwen van één orgelkast waarin alle werken versmelten tot één geheel. Hildebrandt, de jonge orgelmeester, toen nog werkzaam bij Silbermann, heeft hier beslist zijn sporen verdiend.

ROTHA / ST. GEORGENKIRCHE

Gottfried Silbermann, 1721

<i>Hauptwerk</i>		<i>Oberwerk</i>	
1. Bourdon	16'	1. Gedackt	8'
2. Principal	8'	2. Quintaden	8'
3. Rohrflöte	8'	3. Principal	4'
4. Octave	4'	4. Rohrflöte	4'
5. Spitzflöte	4'	5. Nasat	3'
6. Quinta (2 $\frac{2}{3}$)	3'	6. Octava	2'
7. Octave	2'	7. Tertia	1 $\frac{3}{4}$ '
8. Cornet	III	8. Quinta (1 $\frac{1}{3}$ ')	1 $\frac{1}{2}$ '
9. Mixtur (1 $\frac{1}{3}$ ')	III	9. Sufflet	1'
10. Cymbel (1')	II	10. Mixtur (1')	III
		<i>Pedal</i>	
		1. Principalbass	16'
		2. Posaunenbass	16'
		3. Trompetenbass	8'

Het orgel werd gekeurd door Johann Kuhnau Thomascantor in Leipzig en voorganger van Bach. Men was danig opgetogen over dit instrument dat onmiddellijk een tweede bestelling volgde voor de nabijgelegen Marienkirche.

Hier is een grotere gotische ruimte. Toch werd gekozen voor een klein orgel met één manueel en 10 registers, aangevuld met de Subbas 16' in het pedaal.

geschreven ter gelegenheid van het huwelijk van zijn vrienden : « Quodlibet : zur Hochzeitsfeier von Johann Friedrich Huchs und Salome Römer Leydel », voor vier zangstemmen en generaalbas.

De bekende Ratwechselfkantate « Gott ist mein König » is er eveneens voorhanden. Het is de enige kantate die tijdens Bachs leven werd gedrukt. Kwam deze uitgave tot stand uit waardering voor de meester of om het stadsbestuur te eren? Er zou zelfs nog een tweede gelijksoortige kantate geschreven zijn door Bach. Uit de rekeningen blijkt dat zij uitgegeven werd, maar van het werk zelf is geen spoor te vinden.

Ook de aanbevelingsbrief die J.S.B. in 1735 vanuit Leipzig richtte aan de stadsraad omtrent de aanstelling van zijn zoon Johann Gottfried Bernhard, als organist aan de Marienkirche te Mühlhausen, is er te bezichtigen. Deze zoon is daar inderdaad organist geweest van 1735 tot 1737.

In deze gotische Marienkirche predikte Müntzer in 1525 de radikale reformatie die de aanleiding was voor de boerenopstand in hetzelfde jaar. Deze ruime kerk was het klankdecor van de eerste uitvoering van de Kantate « Gott ist mein König ».

Thans is zij Müntzer-herdenkingsoord en concertzaal.

WEIMAR 1708-1717

Terwijl de verbouwingswerken aan het orgel nog bezig waren was J.S.B. alweer vertrokken; nu naar Weimar.

Hier schitterde de jonge virtuoos op het hoogtepunt van zijn kunnen als speler en componist.

Tijdens de 18de eeuw noemde men Weimar het Duitse Athene. Hier heeft Luther de hervorming gepredikt en Cranach gewoond en geschilderd. Bach werd hier in 1708 hoforganist en kamermusicus. Goethe, Herder en Schiller toetsten hier later hun wederzijdse denkbeelden en schreven er hun meesterwerken.

Liszt stichtte de Musikhochschule. In het Liszthuis zijn instrumenten en documenten bewaard die herinneren aan zijn vrienden Berlioz, Borodin, Brahms, Rubinstein, Smetana en Wagner. Liszt en Wagner sloten hier in 1849 vriendschap. In datzelfde hotel logeerde voorheen Napoleon. Een beetje verder

« Dagegen bewundern Kenner : die vortreffliche Sauberkeit, Güte und Dauerhaftigkeit, der Materialien sowol als der Arbeit ; die grosse Simplicität der innern Anlage ; die ungemein prächtige und volle Intonation ; und die überaus leicht und bequem zu spielenden Claviere ».

DRESDEN

Men noemt deze grote cultuurstad met haar prachtige renaissance- en barokmonumenten het Firenze op de Elbe, vooral omwille van haar fantastische kunstverzameling, bijeengebracht door de verlichte vorsten van Saksen. Het is de groene stad van het Saksische Zwitserland. De stad werd vreselijk getroffen door het ergste bombardement op een Duitse stad tijdens de tweede wereldoorlog. Zij werd met liefde en kunstzin zoveel mogelijk gerestaureerd.

De katholieke Poolse vorsten hadden hier hun residentie. De Kreuzkirche met haar thans zwart geblakerde toren roept herinneringen op aan H. Schütz en Italië. De toenmalige hofopera stond onder sterke Italiaanse invloed. J.S.B. moet dit ervaren hebben toen hij in 1731 de opera « Cleofide » van zijn vriend Johann Adolf Hasse kwam beluisteren.

C.M. von Weber was er de grondlegger van de romantische Duitse opera, R. Wagner werd er kapelmeester en creëerde hier Rienzi, De Vliegende Hollander en Tannhäuser. Nadien bracht men in dit belangrijke operahuis de creatie van verschillende grote opera's van R. Strauss, o.a. Salomé, Elektra en de Rosenkavalier.

Bij het verlaten van de bus stonden wij oog in oog met de ruïnes van de Liebfrauenkirche. Bach had er in 1736 op het toen juist klaargekomen grote G. Silbermannorgel, gedurende twee uur met grote weerklink geconcentreerd. Dit gebeurde ter gelegenheid van de in ontvangstname van de titel van Hofcomponist.

J.S.B. kwam verschillende malen naar Dresden. Hij voelde zich goed in de residentiestad, ver weg van het verengde bureau-cratisch muziekbedrijf van Leipzig. Hij kwam hier graag. De Augustusbrücke, de Zwinger, de Frauenkirche, de schitterende Hofkapelle en de opera hebben diepe indruk gemaakt. De G. Silbermannorgels in de Frauenkirche en de Sophienkirche hebben onder zijn vingers geïnspireerd geklonken. In 1731 gaf hij, ter gelegenheid van het bezoek aan zijn vriend Hasse, een succesrijk

orgelconcert dat niet minder dan twee uren duurde en aanleiding gaf tot volgend huldegedicht :

« Ein angenehmer Bach kan zwar das Ohr ergötzen
 Wenn er in Sträuchern hin durch hohe Felsen läuft ;
 Allein, den Bach muss man gewiss weit höher schätzen,
 Der mit so hurtger Hand gantz wunderbahrlich greift.
 Man sagt : Dass, wenn Orpheus die Laute sonst geschlagen,
 Hab alle Thiere in Wäldern zu sich bracht ;
 Gewiss, man muss diss mehr von unserm Bache sagen,
 Weil Er, so bald er spielt, ja alles staunend macht ».

Het succes van de vader heeft de zonen en de leerlingen ongetwijfeld geholpen bij het bekomen van een betrekking. Wilhelm Friedemann werd in 1733 organist aan de voormelde Sophienkirche benoemd. Gottfried August Homilius, oud-leerling werd in 1742 organist aan de Frauenkirche.

In 1744 keurde J.S.B. het orgel in de Johanneskerk.

De Hofkapel troont boven het historisch centrum. Hier stierf G. Silbermann in 1754, terwijl hij zijn laatste groot orgel aan het opbouwen was. Zacharias Hildebrandt, eerst leerling, later vijand en nadien vriend van Silbermann heeft het orgel verder afgewerkt. Dit gegeven is vrij merkwaardig omdat een neef van Silbermann het bedrijf na zijn dood verder zette. Het orgel werd in 1755 ingewijd en is vervaardigd uit het allerbeste pijpenmateriaal. Het is het vierde drieklaviersorgel dat G. Silbermann bouwde. Drie ervan stonden te Dresden.

DRESDEN, kathol. Hof- und Propsteikirche,
 1750 bis 1754

Links :

B.W. (P) :	O.W. :	H.W. :
Principal 4'	Principal 8'	Principal 16'
Rohrflöte 4'	Unda maris 8'	Cornet 5 f.
Octava 2'	Octava 4'	Bordun 16'
Quinta 1½'	Rohrflöte 4'	Rohrflöte 8'
Mixtur 3 f.	Octava 2'	Quinta 3'
Principalbass 16'	Flageolet 1'	Tertia (3 ³ / ₅)'
Clarinbass 4'	Vox humana 8'	Cimbel 3 f.
Mixturbass 6 f.	Schwebung	Trompete 8'
Octavbass 4'	Man.-Koppel II/I	Bassventil

Rechts :

H.W. :	O.W. :	B.W. (P.) :
Principal 8'	Quintaden 16'	Gedackt 8'
Viol di Gamba 8'	Gedackt 8'	Nasat 3'
Octava 4'	Quintaden 8'	Sesquialtera
Spitzflöte 4'	Nasat 3'	Sifflöt 1'
Octava 2'	Tertia (1 ³ / ₅)'	Chalumeau 8'
Mixtur 4 f.	Mixtur 4 f.	Gr. Untersatz 32'
Fagott 16'	Echo-Mixtur 5 f.	Posaunenbass 16'
Tremulant	Klingel	Trompetenbass 8'
Man.-Koppel	Nihil	Octavbass 8'

Man. : C—d²; P. : C—c'. 6 Spaanbalgen

Van de oorspronkelijke stemming weet men niets meer. Deze werd trouwens door Hildebrandt bepaald, daar G. Silbermann reeds overleden was.

Het orgel blijkt reeds voor 1926 hoger gestemd te zijn. Het werd tijdens de tweede wereldoorlog afgebouwd en opgeslagen. Het originele rococo-meubel en de blaasbalgen werden vernietigd door wreedaardige en nutteloze bombardementen. Thans is de « Katholische Hof- und Propsteikirche » mooi gerestaureerd. Het orgel staat er terug in een reconstructie van het originele meubel. De frontpijpen vallen op door hun breed gelabieerde prestantpijpen. Het instrument is in goede staat en klinkt heerlijk zowel in de tongwerkkoren als in de Organo Pleno. Het pijpwerk is grotendeels origineel.

Het was voor speler en luisteraar een merkwaardig gebeuren de Fantasia in g-klein hier te horen klinken. De chromatische wendingen gaven op een meer dan sprekende wijze de « Aufstachelung der Leidenschaft » (Forkel) weer.

Het bezoek aan de rijke en beroemde Semper Galerij (Zwinger - Gemäldegalerie Alte Meister) was een bijzondere ervaring.

Aanvankelijk werden de doeken bijna muzikaal vertaald, terwijl we ons achteraf betrapten in de muziek- en orgelklanken, kleur en licht te ervaren. Het is een aandoening dat schoonheidservaring diepe roerselen raakt, of die nu visueel of auditief zijn, zij komen samen in de smeltkroes van de ziel.

Een dag waar zoveel schoonheid aangereikt wordt geeft ruimte aan je perspectief van mens te zijn.

NAUMBURG

De laatgotische Wenzelkerk heeft een dynamisch-versierde westgevel met afgeronde vormen die een gesloten geheel vormen dat praal en rijkdom tentoonspreidt. Het doksaal omvat drie boven elkaar liggende niveaus ; het orgel wordt geschraagd door het derde niveau.

Het praalstuk van deze kerk is het Hildebrandtorgel, jammer genoeg in vervallen toestand. Zacharias Thayssner bouwde hier in 1695-1705 een groot instrument dat na veertig jaar zó defekt was dat nieuwe plannen gemaakt werden. De barokke orgelkast werd door de beeldhouwer Johannes Göricke uit Halle gemaakt ; dit gebeurde tussen 1697 en 1699. Hiervan is het prospect overgenomen en aldus bewaard gebleven.

De nieuwbouw werd op 27 augustus 1743 aan Zacharias Hildebrandt toegewezen. Voor de uitvoering van deze opdracht kwam hij met zijn familie en zijn medewerkers vanuit Leipzig naar Naumburg wonen. In 1746 was het belangrijke instrument af. J.S. Bach en G. Silbermann werden uitgenodigd om het orgel te keuren. Zij hebben het goed bevonden en dit in volgende be-
woordingen :

*« Da E. Hochedlen und Hochweisen Rath der Stadt Naumburg hochgeneigt gefallen wollen, uns Endesunterschriebenen die Ehre zu erweisen, Dero von Grund aus reparirtes und von Herrn Hildebrandten fast gantz neuerbautes Orgelwerck in der Kirche zu St. Wenceslai zu visitiren, und nach dem darüber diesfals auf gerichteten und uns überreichten Contract von uns examiniren und zu lassen ; Als ist solches von uns gewissenhaft und Pflichtmässig geschehen, hat sich ge-
aussert, dass alle und jede im Contracte Specificirte und versprochne Stücke, als Claviere, Bälge, Windladen, Canaele, Pedal und Manual Regierung, nebst darzu gehörigen Stücken, Regiestern, und Stimmen, so wohl an offenen und gedackten, als Rohrwercken, würrlich dar sind, auch überhaupt alles und jedes mit gehörigen Fleisse verfertiget, und die Pfeiffen aus versprochener Materia richtig geliefert worden ; Da denn zu gleich nicht unerinnert bleiben kan, dass ein Blasebalg mehr wie auch eine Stimme Unda Maris genandt, so im Contract nicht befindlich, eingebracht worden. Jedoch will nötig seyn, dass He. Hildebrandt angehalten*

werde, des gantze Werck von Stimmen zu Stimmen noch mahlen durch zu gehen, und eine bessere egalite, so wohl in der Intonation als Clavatur, und Registeratur zu beobachten. Habens nochmahlen gewissenhaft und Pflichtmässig bezeugen, eigenhändig unterschreiben, und mit unsten gewöhnlichen Siegel bekräftigen wollen.

Naumburg, den 27. Septembr : Anno 1746

*Joh: Sebastian Bach
Königl. Pohln. u. Churf.
Sächs. Hoff Compositeur.*

*Gottfried Silbermann
Königl Pohln und Churf.
Sächs hoff und land
Orgel bauer »*

In tegenstelling tot de conservatieve benadering van Silbermann had Hildebrandt een steeds zoekende geest, niet vervaard om te experimenteren. Door het gebruik van het oude barokke orgelprospect was Hildebrandt verplicht het rugwerk, op dat ogenblik oud-modisch, in te calculeren in zijn opzet. Dit orgeltype werd in Saksen en Thüringen zelden gebouwd en was er weinig gegeerd. Zowel Bach als Hildebrandt hadden echter belangstelling voor een verscheidenheid aan orgeltypes.

De invloed van het orgel in de Peterskirche te Görlitz, genaamd « Sonnenorgel », in 1703 door Eugen Casparini gebouwd, blijkt hier nagewerkt te hebben o.m. door het plaatsen van de Unda Maris. Eenzelfde register werd later door G. Silbermann geplaatst in de Hofburgkapelle te Dresden.

Een vergelijking tussen de Schnitger- en Silbermannorgels zal duidelijk maken dat de nieuwe orgelstijl zich verder doorzet. Hoogbarok en laatbarok doorkruisen elkaar. De Noordduitse en de Middenduitse stijl reiken elkaar de hand. De strijkersfamilie is vanaf de 16-voet over verschillende 6-voet- en 4-voetregisters aanwezig en opent perspectieven naar een nieuwe smaak die zal uitmonden in de romantiek.

De dispositie van het orgel te Naumburg is rijk en uniek. Bach heeft er waarschijnlijk aan meegewerkt.

<i>Hauptwerk</i>		<i>Rückpositiv</i>	
1. Principal	16'	1. Principal	8'
2. Quintatön	16'	2. Quintatön	8'
3. Bombart	16'	3. Viodigamba	8'
4. Oktave	8'	4. Rohrflöte	8'
5. Spitzflöte	8'	5. Praestant	4'
6. Gedackt	8'	6. Fugara	4'
7. Trompete	8'	7. Rohrflöte	4'
8. Oktave	4'	8. Nasat (2 $\frac{2}{3}$ ')	3'
9. Spitzflöte	4'	9. Oktave	2'
10. Quinte (2 $\frac{2}{3}$ ')	3'	10. Rauschpfeife	
11. Weitpfeife	2'		(bas 1 $\frac{1}{3}$ ' + 1'
12. Oktave	2'		sup. 2' + 1 $\frac{1}{3}$ ')
13. Cornet	IV	11. Cymbel (1 $\frac{1}{3}$ ')	V
14. Mixtur (2')	VI-VII- VIII	12. Fagott	16'
15. Sesquialtera (2 $\frac{2}{3}$ ' + 1 $\frac{1}{3}$ ')	3'	<i>Pedal</i>	
		1. Posaunenbass	32'
		2. Principalbass	16'
		3. Violonbass	16'
		4. Subbass	16'
		5. Posaunenbass	16'
		6. Violon	8'
		7. Oktave	8'
		8. Trompete	8'
		9. Oktave	4'
		10. Clarino	4'
		11. Nachthorn	2'
		12. Mixtur (2')	VII
<i>Oberwerk</i>			
1. Bordun	16'		
2. Principal	8'		
3. Hohlflöte	8'		
4. Vox humana	8'		
5. Gemshorn	4'		
6. Praestant	4'		
7. Quinte (2 $\frac{2}{3}$ ')	3'		
8. Oktave	2'		
9. Waldflöte	2'		
10. Quinte (1 $\frac{1}{3}$ ')	1 $\frac{1}{2}$ '		
11. Scharf (1')	V		
12. Siffflöte	1'		
13. Terz (1 $\frac{1}{3}$ ')	1 $\frac{1}{3}$ '		
14. Unda Maris (a - c''')	8'		

Het werkprincipe wordt doorbroken. De 16- en 8-voetregisters komen in groter getal voor op de verschillende werken, dit in tegenstelling met de Noordduitse orgels. Hierdoor worden de grondstemmen rijker uitgebouwd, hetgeen nog geen grondtonigheid in de intonatie betekent. Met het koppelen van de verschillende werken wordt verder gestreefd naar het in elkaar vloeien

van klanken en kleuren, iets wat Bach graag deed o.m. in Mühlhausen.

De stemming werd gelegd op basis van Neidhardt's « wohltemperiert »-systeem. Silbermann had hiervoor voorbehoud maar Bach was er entoesiast over. Hij heeft deze keuze ongetwijfeld gesuggereerd en daardoor recht laten wedervaren aan een muzikale stijlevolutie die in de orgelbouw van de conservatieve Silbermann niet gewaardeerd werd, maar die desalniettemin toekomstgericht was.

Johann Christoph Altnikol, Bachleerling en schoonzoon, werd hier organist na twee aanbevelingsbrieven van zijn schoonvader. Aldus werden de banden tussen de Bachfamilie en het Hildebrandtorgel te Naumburg steeds groter. Altnikol bleef hier van 1748 tot 1759. Over dit merkwaardige orgel schreef hij :

« Der Ton ist überaus schön und angenehm, und fällt sehr in das Gehör, da bey aber auch eine gewaltige Force. Jedes Clavier hat seine besondere Mensur u. Ton Art, da nehml. das Manual einen etwas dicken vollen Ton, das Rückpositiv aber schneidend, n. das ober Werk einen ZimbelTon so zu sagen hat. He. Hildebrandt hat an dieser Orgel viel Fleiss bewiesen, die Pfeiffen sind fast alle polirt, durch u. durch, und ins Gesicht stehen, sehen aus wie Silber. Kurtz He. Hildebrandt hat gebaut als ein rechtschafner Mann, und wer diese Orgel gesehen und gehöret, der ist niemahls ohne Bewunderung davon hinweggegangen ».

Jammer genoeg heeft ook hier de tand des tijds ingevreten. Onbegrip en onkunde hebben lelijk huisgehouden. Aan de drie groten uit de barokperiode in Midden-Duitsland, nl. J.S. Bach, G. Silbermann en Z. Hildebrandt werd wel lippendienst bewezen, maar teveel verbouwingen hebben hier veel grootheid aangetast en vernield ; dit niettegenstaande allerlei pogingen tot restauratie.

De electrificatie kwam er in 1933, Mahrenholz heeft al het mogelijke gedaan om dit te vermijden. In 1964 werd het, wat men noemt, gerestaureerd door Orgelbauanstalt Hermann Eule. Het orgel heeft terug de oorspronkelijke dispositie, bevat veel historisch pijpwerk en zou vanaf dan terug « die Klanggebung der originelen Intonation haben ».

Thans hoopt men echter nog een nieuwe elektrische speeltafel te bekomen.

Daarnaast werd ook de St.-Pieter en Paulsdom bezocht. De beuk en het oostelijke koor uit het begin van de XIIIde eeuw werden in laatromaanse stijl opgetrokken terwijl het westelijk koor van ca 1250 in vroeggotische stijl werd gebouwd. Het is daarom een typische overgangskerk. De westelijke torens zijn geïnspireerd op die van Laon en van Bamberg. In het westelijk koor is een prachtig ensemble van beelden uit het atelier van de Meester van Naumburg (ca 1250).

LEIPZIG 1723-1750

Het was met gemengde gevoelens dat Bach het ambt van cantor te Leipzig overwoog.

Op de maatschappelijke ladder was het geen promotie om van hofkapelmeester naar cantor over te stappen. Anderzijds was hij aangetrokken door de internationale uitstralingskracht van Leipzig, als groot handelscentrum en als universiteitsstad, mede om zijn opgroeiende zonen de kans te geven tot universitaire opleiding.

Op 7 februari 1723 legde J.S.B. de proef af voor het vacante ambt met de compositie en de uitvoering van kantate 22 « Jesus nahm zu sich die Zwölfe ».

Georg Philipp Telemann en Christoph Graupner hadden zich als kandidaten teruggetrokken. Bachs benoeming gaf vanwege de stadsraad aanleiding tot het volgende historisch citaat : « Da man nun die besten nicht bekommen können, müsse man mittlere nehmen ».

In het historische stadhuis, dat in 1672 werd vernieuwd, is de prachtige zaal bewaard gebleven waar de raadsbesluiten betreffende Bach genomen werden en waar hij op 5 mei 1723 zijn benoeming ontving. Hij werd op 13 mei 1723 officieel aangesteld als opvolger van Johann Kuhnau. Op 30 mei liet Bach in de Nikolaikirche, de hoofdkerk van Leipzig, zijn « Antrittskantate » (75) « Die Elenden sollen essen » horen.

J.S. Bach was « director musices » van de verschillende stadskerken, verantwoordelijk voor de kerkmuziek. Afwisselend werd op zon- en feestdagen in de Thomas- en de Nikolaikirche gezongen.

Het bezoek aan de Thomaskirche zou het hoogtepunt van de reis worden.

Het is een voormalige abdijkerk in de vorm van een driebeukige hallekerk, opgetrokken in hoofdzakelijk laat-gotische stijl.

Onze rondgang begon in het midden van de zuidgevel. We bekeken en beluisterden het grote Sauerorgel (1889) dat vanaf 63 tot 88 registers uitgegroeid is. Het heeft zangerige strijkers, volle grondstemmen, een zeer evenwichtig opgebouwd crescendo en een krachtige tutti.

Vanaf het doksaal aan de westgevel konden we de ganse kerk overschouwen en reconstrueerden wij in onze verbeelding het kleinere doksaal, als zwaluwnest opgehangen aan de oostwand van de koorafsluiting, zoals het nog in 1885 bestond. Tot 1740 stond hier ook nog een klein oud orgel. Bach voerde er zijn dubbelkorige werken uit. Van de zuidkant via de westgevel werden onze ogen gegrepen door een nieuw modern orgel, opgesteld in het midden van de noordgevel, voor de kooringang.

Hier zou de unieke belevenis werkelijkheid worden. Hier zouden wij Bachs werken mogen spelen en beluisteren.

Het werd inderdaad een unieke belevenis, die evenwel gerelativeerd werd door het kille, onsymmetrisch opgesteld drieklaviersorgel met 47 registers, gebouwd door A. Schuke van Potsdam in 1966-67.

Er zijn weinig herinneringen uit Bachs tijd ; het crucifix op het altaar, een werk van Fr. Löbel, is één der zeldzame stukken. In de kooromvang hangen de portretten van Bachs oversten, hun voorgangers en hun navolgers. Het werd een ontmoeting met gestrenge figuren met norske dwingende blikken in zelfverzekerde, superieure houding. Zij kijken neer, onveranderlijk... op het graf van Johann Sebastian Bach...

Het was de ontmoeting met J.S. Bach : hier zijn, hem ervaren, iets van zijn vreugde en zijn lijden aanvoelen, stil worden, de gedachten los laten, nog stiller worden en opgenomen worden in de éénheid van oneindigheid en blijvende harmonie.

Mendelssohn en Schumann poogden destijds tevergeefs om de stoffelijke resten van Bach op het Johanneskerkhof te vinden. Ter gelegenheid van verbouwingswerken werd de grafplaats in 1894 dan toch ontdekt. Bachs resten werden in 1900 bijgezet in de Johanneskerk. Na ernstig wetenschappelijk onderzoek van het gebeente kon men de identiteit met nog grotere zekerheid bepalen.

De Johanneskerk werd tijdens de tweede wereldoorlog (1943) ernstig beschadigd. Er werd gezocht naar een nieuwe rustplaats.

Thomaskirche, Leipzig

De sarcofaag werd op 28 juli 1949 overgebracht naar het koor van de Thomaskirche, waar een waardige « Gedächtnisstätte » werd geplaatst.

Bij het verlaten van de kerk was de avond gevallen. Een monumentaal standbeeld, Bach als heerser voorstellend, gemaakt door de Leipziger beeldhouwer Carl Seiffner, staat op het binnenplein aan de Thomaskerk. Het werd hier geplaatst op 17 mei 1908, ter gelegenheid van een Bachfeest.

Wat verder staat tussen de bomen een meer poëtisch borstbeeld van Bach op initiatief van Mendelssohn in 1843 geplaatst.

Reeds in Bachs leven werd de Thomasschule verbouwd in 1732. Vanuit de eerste verdieping had de familie Bach uitzicht op de beroemde « Apelsche Garten » met een brede gracht erlangs.

In 1902 werd de school afgebroken en dus ook de woning van Bach ; in een wandkast vond men nog vier schoolschriften van Wilhelm Friedemann.

In het nieuwe gebouw, de Superintendentur, is de boog van de toegangsportiek tot de Thomasschule het enige overblijfsel uit Bachs tijd.

Van Bachs instrumentarium te Leipzig is geen spoor meer te bekennen. Niettegenstaande zijn groot inzicht in de orgelbouw, de dispositie en de registratiecombinaties, niettegenstaande de vriendschap met geniale orgelmakers als G. Silbermann en Z. Hildebrandt, heeft Bach niet het geluk gehad om dagelijks een echt waardevol instrument te mogen bespelen. In de Thomaskirche moest hij zich tevreden stellen met een middelmatig orgel dat terugviel op de vroeg- en hoogbarok en door Scheibe in 1721-22 herbouwd was :

<i>Oberwerk</i>		<i>Brustwerk</i>	
1. Principal	16'	1. Grobgedackt	8'
2. Quintadena	8'	2. Principal	4'
3. Principal	8'	3. Nachthorn	4'
4. Spiel-Pfeife	8'	4. Nasat	3'
5. Octava	4'	5. Gemshorn	2'
6. Quinta (2 $\frac{2}{3}$ ')	3'	6. Sesquialtera	
7. Super Octava	2'	7. Zimbel	II
8. Sesquialtera	(II)	8. Regal	8'
9. Mixtur	VI-VIII-X	9. Geigenregal	4'

<i>Rückpositiv</i>		<i>Pedal</i>	
1. Principal	8'	1. Subbass	16'
2. Lieblich Gedackt	8'	2. Posaunenbass	16'
3. Quintadena	8'	3. Trommetenbass	8'
4. Spitzflöt	4'	4. Schallmeyenbass	4'
5. Klein Gedackt	4'	5. Cornet	3'
6. Traversa	4'		
7. Violin	2'	Tremulant	
8. Schallflöt	1'	Vogelzang	
9. Rauschquinte	(II)?	Zimbelstern	
10. Mixtur	IV	Koppels	
11. Krumbhorn	16'		
12. Trommet	8'		

Heel wat elementen verwijzen naar de Noordduitse stijl op basis van het « Werkprincip », waarbij het Oberwerk op principaal 16', het Rückpositiv op principaal 8' en het Brustwerk op principaal 4' gebouwd is. Het rugpositief was daarenboven in Leipzig een oud-modisch gegeven.

Sommige registers vallen terug op de disposities, zoals door Praetorius in 1619 gepubliceerd. De Lieblich Gedackt 8', de Klein Gedackt 4' sluiten aan bij de latere stijlevolutie om tot nieuwe kleurcombinaties te komen. De Violon 2' en de Schallflöt 1' zullen wel bij de eigenaardige registers van Scheibe onder te brengen zijn. De nieuwe sesquialter staat op het Oberwerk en het Brustwerk, zo is het ook in Mühlhausen. Kuhnau had dit alles ook opgemerkt in Rötha.

Het orgel had volgens Bach te weinig basklank, daarom plaatste Scheibe in 1730 een Posaunenbas 16'.

In de Nikolaikerkerk werden o.m. de 1e, 3e en 5e kantate uit het Weihnachts oratorium, alle Ratwechsellkantaten, het Magnificat en de Johannes-Passion gecreëerd.

Het is een laatgotische hallekerk, die tussen 1784 en 1797 naar de smaak en de stijl van het classicisme werd versierd en ingericht.

In 1474 wordt voor de eerste maal melding gemaakt van een organist. Johann Rosenmüller (1651-1655) en Adam Krieger (1655-1657) beiden bekend als belangrijke componisten, waren hier organist.

In 1598 bouwde Johann Lange een orgel dat in 1694 door Zacharias Thayssner werd uitgebreid. Scheibe hernieuwde in Bachs tijd (1724) het instrument en in 1797 bouwden de gebroeders Trampeli, — tweede generatie na Silbermann —, uit Adorf, een nieuw orgel. Het huidige orgel is in 1858 door Friedrich Ladegast, — een vriend van Liszt —, uit Weissenfels gebouwd. Het had 85 registers, vier klavieren en pedaal. Wilhelm Sauer uit Frankfurt/Oder, heeft het in 1902 nog uitgebreid tot 94 stemmen. Toen werd ook de pneumatische tractuur geplaatst.

Vanuit Leipzig reisde J.S.B. in november 1723 naar de dorpskerk van Störmthal waar hij het orgel van zijn goede vriend Zacharias Hildebrandt ging keuren en muzikaal inwijden. De kantate « Höchsterwünschtes Freudenfest » werd uitgevoerd. De titel hiervan luidt « Concerto bey Einweihung des Orgel in Störmthal ». Het éénmanualig orgel is vrij getrouw bewaard gebleven. In 1974 werd het laatst gerestaureerd. Thans is de kerk en het orgel bedreigd door industrieplannen voor ontginning van bruinkool.

In juni 1724 keurde Bach in Gera de orgels van Joh. Georg Finke in de Johannis- en de Salvatorkirche. Deze instrumenten zijn niet meer voorhanden.

In 1731 en '32 werd het orgel van Joh. Christoph Schnieder in de kleine dorpskerk Stöttsch in de omgeving van Pegau door Bach gekeurd. In 1965 werd de kerk afgebroken. Nu staat dit instrument, blijkbaar vrij goed onderhouden, in de Stadtkirche van Hohnstein.

In september 1732 reisde J.S.B. met Anna Magdalena naar Kassel om er het orgel in de Martinskirche te keuren. Op 21 september kwamen zij aan, op de 28ste speelde Bach het concert. Hierop zou hij o.m. de Toccata en Fuga BWV 538 (Dorische) uitgevoerd hebben. Het orgel, tijdens de tweede wereldoorlog vernietigd, ging terug op de basisstructuur van de Hamburgse orgelmaker Hans Scherer (1610-1614) en werd door Joh. Friedrich Stertzing uit Kassel en Nikolaus Backer uit Mühlhausen verbouwd.

In 1739 was het orgel van Tobias Heinrich Gottfried Trost in de slotkerk van Altenburg klaar gekomen. Bach is er komen concerten en heeft zijn waardering voor het instrument uitgesproken.

In 1756 bekam Bachs lievelingsleerling Joh. Ludwig Krebs hier de benoeming tot organist. Het orgel heeft een rijke en bewogen geschiedenis. Het blijkt terug prachtig te klinken. De kerk is getransformeerd tot concertzaal.

In 1736 reisde Bach naar Sangerhausen om er zijn zoon Joh. Gottfried Bernhard aan te bevelen. Voorheen in 1702 had J.S.B. zelf tevergeefs gepostuleerd naar het organistenambt aan de Jakobskerk. Hij heeft trouwens veelvuldig gezocht om zijn levenssituatie te verbeteren. Zo schreef hij op 20 oktober 1730 naar zijn jeugdvriend Georg Erdmann om te vragen of er een behoorlijk bestaan verbonden was aan een functie aan de St.-Marien te Danzig.

Wij bezochten ook het Instrumentenmuseum te Leipzig. Maria Bräutigam speelde op verschillende historische klavierinstrumenten.

De directeur van het Museum verwees naar de band tussen Brussel en Bach. Deze ons onbekende relatie wordt duidelijker bij het opsporen van de Suite in g voor luit BWV 995 in Bachs handschrift bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, met als titel « Pièces pour la Luth à Monsieur Schouster par J.S. Bach ».

Een gracieus rococopositief van 1724 staat te koketteren. Het was oorspronkelijk een balustradeorgel in de kerk van Hilbersdorf. Het heeft twee spitse zijtorens waarin de zeven grootste pijpen van de prestant 4' staan. De middenste pijpen hebben opgeworpen ronde labia, de overige spitse labia. In het middenveld staan 23 kleinere pijpen, naar het midden aflopend. Het is van Z. Hildebrandt. Verder staat er een niet gesigneerd orgel van 1716 uit Nürnberg. Naast de Hammerklavieren van Cristofori kreeg ook de vioolbouwkunst van Joh. Christian Hoffmann onze volle aandacht. Hoffmann was afkomstig uit Thüringen, vestigde zich te Leipzig en had een groot aanzien. Hij kan beschouwd worden als één der belangrijkste instrumentenbouwers uit de 18de eeuw in Duitsland. Hij leverde de instrumenten aan de kerken; aldus stond hij in nauw contact met J.S.B. Uit deze samenwerking ontstond in 1724 de Viola pomposa. In zijn testament van 11 september 1748 schenkt hij ten gunste van zijn « lieben Freunde » J.S.B., zoals vroeger beloofd was, één zijner instrumenten.

In 1750 overleed Johann Sebastian Bach te Leipzig. Tien jaar later stierf Anna Magdalena in bittere armoede.

Eerst in 1802 verscheen de eerste eigenlijke biografie van J.S.B., geschreven door N. Forkel.

Het zegel van J.S. Bach

Georg Philipp Telemann bedacht zijn overleden collega met een sonnet en eindigde :

« Erblicher Bach ! Dir hat allein dein Orgelschlagen
das edle Vorzugswort des Grossen längst gebracht
Und was für kunst Dein Kiel aufs Notenblatt getragen
Das wird mit höchster Lust, auch oft mit Neid betracht't
So schlaf ! Dein Name bleibt vom Untergange frey... ».

« Nicht Bach, sondern Meer sollte er heissen » heeft Beethoven eens begeistert uitgeroepen; hiermede wellicht doelend op de oneindigheid en de ondoorgrondelijkheid van een wereldzee die Bachs muziek oproept.

Het einde van de reis is plots aangebroken. De intensiteit van een groot ervaren had ons even uit de tijd gehaald. De notitie van Harold Van de Perre is de uitdrukking van ons aller goedstoestand :

« Deze Bach-ontmoeting culmineert onverwachts : de laatste dag, zeer vroeg in de morgen, het is zondag bovendien, rijden wij huiswaarts, opnieuw door Thüringen, het land van Bachs kindertijd. Het landschap is onwezenlijk mooi. Terwijl achter een fluïdium van nevel en mist de heuvellijnen als melodische doorstromingen almaar dalen en stijgen, zet D'Hooghe stilzwijgend de klankband aan. Bachs Hohe Messe vloeit in dit landschap over. Landschap en muziek zegenen elkaar. Heilig is dit uur : terwijl het licht de nevel verteert, verheft Bachs muziek onze harten. Haar kosmische stralenbundels worden één met het stralende licht. Wij worden in een bovenaards land opgenomen. De ontroering is algemeen. Bach en de eeuwigheid hebben — even maar — onze ziel bezocht. Dat ogenblik heeft ons veranderd ».

BIBLIOGRAFIE

- W. NEUMANN : Bilddokumente zur Lebensgeschichte J.S. Bachs, V.E.B. Deutscher Verlag für Musik Leipzig, 1979.
- W. NEUMANN : Bach, eine Bildbiographie, Deutsche Bach Gemeinschaft, 1960.
- TH. F. HARMON : The registrations of J.S. Bach's organ works, Uitg. Frist Knuf, 1978.
- U. DAHNERT : Die Orgeln Gottfried Silbermanns in Mitteledeutschland, Uitg. Frits Knuf, 1971.
- J. KLOPPERS : Die Interpretation und Wiedergabe der Orgelwerke Bachs, J.W. Goethe-Universität, Frankfurt a/M. 1966.
- H. KELLER : Die Orgelwerke Bachs, Ed. Peters, Leipzig, 1948.
- W. SCHMIEDER : Thematisch-systematisches Verzeichnis der Werke Joh. Seb. Bachs. Ed. Breitkopf & Härtel, Wiesbaden, 1966.
- W. NEUMANN & H.J. SCHULZE : Schriftstücke von der Hand Johann Sebastian Bachs. Herausgegeben vom Bach-Archiv Leipzig (Bach-Dokumente, Bd I). Ed. Bärenreiter, 1963.
- J. FR. LABIE : George Frédéric Händel, Ed. Robert Laffont, Paris, 1980.
- CHR. WOLFF : Der Stile antico in der Musik Johann Sebastian Bachs. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1968.
- U. DAHNERT : Historische Orgeln in Sachsen, eing. Orgelinventar. Verlag das Musikinstrument, Frankfurt/M. 1980.
- U. DAHNERT : Der Orgel und Instrumentenbauer Zacharias Hildebrandt. Leipzig, Wiesbaden 1962.
- H. ENGEL : Musik in Thüringen. Böhlau Verlag. Köln, Graz 1966.
- W. MULLER : Auf den Spuren Gottfried Silbermann. Bärenreiter Verlag, Kassel - Basel 1968.
- P. WILLIAMS : The European Organ 1450-1850. Ed. D.T. Batsford Ltd, London 1966.
- Acta Organologica, Bd I, Verlag Merseburger 1967, pg 46 :
- U. DAHNERT : Die Orgellandschaft Sachsen und Thüringen (Orgeltagung Berlin 1961).
- Johann Sebastian Bach und die Aufklärung (Bach-Studien 7). Herausgegeben im Auftrag der Forschungskollektus «Johann Sebastian Bach» an der Karl-Marx-Universität Leipzig vom Reinhard Szeskus. Breitkopf & Härtel Musikverlag, Leipzig.

Mededelingen

St.-Jakob op Koudenberg, Brussel : restauratie romantisch orgel P. Schyven

Op 30 september 1982 was de mooie, wat kille kerk feestelijk uitgedost voor een plechtig concert ter gelegenheid van de historische jumelage van de kerken St.-Jacob op Koudenberg en Onze-Lieve-Vrouw te Brugge.

Dit ging gepaard met de ingebruikname van het gerestaureerde Schyvenorgel dat gebouwd werd in 1884.

Alphonse Maily, organist aan het Hof, gaf op 17 oktober 1884 het openingsconcert. Samen met Jean-Baptiste Coppens, organist-titularis en Ridder Xavier van Elewyck, schreef hij een zeer waaraderend verslag.

Maria van Bourgondië werd te Brussel geboren en in 1457 in de kerk van St.-Jacob op de Koudenberg gedoopt. Naar aanleiding van de 500ste verjaardag van haar overlijden wil deze jumelage een herinnering zijn aan de belangrijke rol die Maria van Bourgondië en haar voorgangers hebben gespeeld in onze nationale geschiedenis.

In aanwezigheid van een officiële delegatie van de beide steden en van de ambassadeur van Nederland liet Albert de Klerk het romantisch Schyvenorgel opnieuw klinken, nadat het zopas door Patrick Collon werd gerestaureerd. Het programma omvatte werk van Boëly, Franck, Langlais, Andriessen, Peeters, Mul en van hemzelf. Elisabeth Coymans, mezzo-sopraan, verleende haar medewerking.

Het orgel scheen nog niet helemaal in orde te zijn. Het trekken van registers werd begeleid met aangehouden fluittoon. De ongecontroleerde windoverloop was er reeds vóór de restauratie. Het gawe, verzorgde en geïnspireerde orgelspel van Albert de Klerk deed dit euvel vergeten.

Het orgel heeft een merkwaardige samenstelling met de uitbouw op het Grand-Orgue van de prestanten, bourdons en tongwerken in 16', 8' en 4'. Op het Récit is de Unda Maris 16' een opvallende strijker die een bovenbouw op 8' en 4-voetsbasis krijgt.

K. D'H.

Agenda

MAART

6 10u.30 Brussel, Kapellekerk : Kamiel D'Hooghe ; *Chemin de la Croix*, M. Dupré

APRIL

22 20u.30 Gent, Minderbroederskerk, Edw. De Geest m.m.v. koor Cantate o.l.v. Jos. Van den Borre

26 Leuven, Dominikanerkapel, orgelbespeling

27 20u. Kruiningen (Nl.-Zeeland), Ned. Herv. Kerk, Edw. De Geest

MEI

3 Leuven, Dominikanerkapel : orgelbespeling

5 20u. Eeklo, Dekanale Kerk, Edw. De Geest m.m.v. stadskoren o.l.v. W. Spittaël

10 Leuven, Dominikanerkapel : orgelbespeling

13 Orgelexcursie doorheen de stad Diest, i.s.m. Jan Van Mol

Orgeltijdschriften

KERK EN MUZIEK, Maandblad van de Vereniging van Organisten der Ger. Gemeenten, VOGG, Roestmos 22, 3069 AR Rotterdam, NL
31ste jaargang, nr. 8 — oktober 1982

- W.A. Kirpestein: *Orgelgeschiedenis St.-Stevenskerk, Nijmegen*
- P.J. Wols: *Vóór en na de dienst (2)*
- A.M. Alblas: *Bezwaren tegen een «Nalezing»*

31ste jaargang, nr. 9 — november 1982

- A.M. Alblas: *Nieuw orgel voor Geref. Gemeente Beekbergen*
- Krijgsman: *Orgel Hillegondakerk te Hillegersberg*

31ste jaargang, nr. 10 — december 1982

- A.M. Alblas: *Psalm 24*

HET ORGEL, Uitgave van de Nederlandse Organistenvereniging

78ste jaargang, nr. 10 — oktober 1982

- P. van Dyck: *Het orgel in de Ned. Herv. Kerk te Wezep*
- G. Ost: *200 jaar Mittereith-Organen in dorpskerk Leiderdorp*
- J. Remmelzwaal: *Algemene Vergadering 1982*
- C. Edskes: *Overwegingen bij orgelrestauraties in de tachtiger jaren*

78ste jaargang, nr. 11 — november 1982

- W. Kloppenburg: *Hugo Distler — leven en werk*
- P. van Dijk: *Hugo Distler, Das Orgelwerk*
De historische orgels in de St.-Jakobi te Lübeck
Gesprek met Adriaan Engels over Distlers orgelwerken
De Orgelbeweging
- P. Peeters & H. Brink: *Het huisorgel van Hugo Distler*

78ste jaargang, nr. 12 — december 1982

- E. Bongers: *Rotsvast geloof — Impressies van de Faeroer*
- H. Koenders: *De gelukkige amateur*
- J. Dubbeldam: *Nogmaals Mendelssohns eerste Sonate*
- J. Remmelzwaal: *Ook een uitvoerend organist heeft «opname-rechten»*

L'ORGANISTE, Organe de l'Union Walonne des Organistes a.s.b.l.,
Revue trimestrielle

N° 56 — 1982/4

- J.-P. Félix: *Les grandes orgues de l'Abbaye de Grimbergen menacées ?*
L'Orgue de la paroisse Marie Médiatrice à Molenbeek St.-Jean
- Chan. L. Dewonck: *Devis des établissements Merklin-Schütze pour l'orgue de la cathédrale Saint-Paul à Liège*
- G. Quaedvlieg: *Développement de la facture d'orgues au Limbourg au XXe siècle*
- E. De Vos: *La Chorale*

WURTEMBERGISCHE BLATTER FÜR KIRCHENMUSIK

Mitteilungsblatt — Verband der Chöre und Kirchenmusiker - e.V.

49. Jahrgang, Nr. 6 — November-Dezember 1982

- G. Soergel: *In memoriam KMD D. Walter Kiefner (+ Bibliogr.)*
- H.P. Braun: *Einige Nachgedanken zur Tagung im Bernhäuser Forst (27.9.82) zur thema «Berufsbild der Kirchenmusiker»*
- H. Völkl: *Kirchenmusik und Bibliothek*

MEDEDELINGEN VAN HET CENTRAAL ORGELARCHIEF

1982/2

- L. Lannoo: *Archivalia betreffende het Cacheux-orgel van de Sint-Walburga te Brugge*
Rijksarchief Gent, Fonds Sint-Pietersabdij.

- Verantwoordelijke uitgever : Kamiel D'Hooghe
- Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.
- Drukkerij Van Geertruyen — Asse